

Çend Kêşeyên Veguhestinê ji Kurdîya Soranî bo Kurdîya Kurmancî*

Some Transmission Problems from
Sorani Kurdish to Kurmanji Kurdish

Zülküf ERGÜN**

Ergün, Z. (2021) "Çend Kêşeyên Veguhestinê ji Kurdîya Soranî bo Kurdîya Kurmancî", Nûbihar Akademi, no. 15, p.

Genre/Cure: Research Article/ Gotara Resen

Received/ Hatin:
20/06/2021

Accepted/ Pejirandin:
09/08/2021

Published/ Weşandin:
28.09.2021

Pages/ Rûpel: 11-46

ORCID:
0000-0001-8784-56-36

Plagiarism/Întihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website./ Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman ve hatiye nixandî û di malpera întihalê ithenticate re hatiye derbaskirin.

PUXTE:

Kurmancî û soranî wek du zarên sereke yên kurdîyê sed sal in di nav hewldanên xwe-vejandinê da ne. Herçend ev her du zar di serdema modern da li Stenbolê li teniştê hev di heman kovar û rojnameyan da bîn nivîsîn jî piştî parçebûna dewleta Osmanî û dabeşbûna kurdan ji hev dûr dikevin. Ji wê demê û vir ve ji ber hin mercên sîyasî soranî ji kurmancîyê bêhtir derfetên geşesandinê bi dest dixê û ji aliyê bêjeyên nû ve dibê zarê serçavî û kurmancî gelek bêjeyan jê werdigire. Lê ji ber dûrketinê û nebûna peywendîyeke rasterast hin ji van bêjeyan bi çewtî tîn wergirtin. Ev gotar li ser van veguhestinên çewt radiweste û vê di bin sernavên tevlihevîyên semantîk, morfolojîk û fonolojîk da berçav dike. Li aliyê din bal dikêşe ser hin bêjeyan ku di soranîyê da hatine dariştin, lê niha tenê di kurmancîyê da tîn bikaranîn û wan jî wek kêşeyeke din a veguhestina navzimanî dide zanîn. Ji bo berçavkirina vê rewşê me ji ferhengên sereke yên kurdîyê, pirtûk, kovar û rojnameyên giring ên kurmancî û soranîyê sûd wergirtin ku cara pêşî ev bêje di wan da hatine bikaranîn. Li ser vê bingehe ev

* Ev gotar cara pêşî di "II. Kongreya Navneteweyî ya Zanistên Ziman, Hizir û Dînî" da (24-26ê Îlona 2020) li Mêrdînê hatiye pêşkêşkirin û di pirtûka Kavramlar ve Kuramlar –Dil Bilimleri- yê da (2020) hatiye weşandin. Piştî hin jêderxistin û lêzêdekirinan me pêwîst dît ku careke din ve gotarê çap bikin da ku bigihîje zêdetir xwendevanan.

** **Zanîngeha Mardin Artukluyê, Beşa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî**, Mardin Artuklu University, Living Languages Institute, Kurdish Language and Culture Department, Mardin, Turkey, zzweshevi@gmail.com.

gotar pêşnîyaz dike ku ji bo hevgirtina zarên kurdîyê giringîyeke taybetî ya veguestina navzimanî heye, lê di vê veguestinê da bikarînerên zarê wergir divê wan bêjeyan li gor zarê serçavî bi kar bînin û rê nedin tevlihevîyên navzimanî.

Peyvên Sereke: Soranî, kurmancî, veguestin, hevgirtin, kêşe, çewtî.

ABSTRACT:

Kurmanji and Sorani, as the two main dialects of Kurdish, have been in the process of self-revival for hundreds of years. Although these two dialects were written side by side in the same magazines and newspapers in Istanbul in modern times, they became distant from each other after the collapse of the Ottoman state and the break-up of the Kurds. Since then, due to some political conditions, Sorani has gained more opportunities for development than Kurmanji and has become a source dialect for new words and Kurmanji has borrowed many words from it. But due to distance and lack of direct communication some of these words are mis-borrowed. This article focuses on these misinterpretations and deals with the semantic, morphological and phonological confusions. On the other hand, it draws attention to some words that have been coined in Sorani, but are currently only used in Kurmanji, and they are also known as another problem of borrowing. To illustrate this point, we benefited from the main Kurdish dictionaries and important books, magazines and newspapers written in Kurmanji and Sorani dialects in which these words were used for the first time. On this basis, this article suggests that there is a special importance of intra-language borrowing words for the integration of Kurdish dialects, but in this borrowing processes, the borrowed words should be used as original and avoid linguistic confusion.

Keywords: Sorani, Kurmanji, borrowing, integration, problem, mistake.

1. DESTPÊK

Ziman di çêkirina nasnameyên neteweyî da xwedî giringîyeke taybetîye û yek ji xalên sereke ya xwecîyakirina neteweyek e ji neteweyeke din. Ji ber vê herçend ji alîyê nijadî û zimanî ve neteweyên mîna sirb û xirwat, swêdî û norwecî, bulgar û makedon, hindî û ûrdûyî, rûs û ukraynî yek bin yan nêzî hev bin jî vîna wan a avakirina nasnameyeke cuda di sedsala nozdehan da dibe sedem ku ronakbîrên van neteweyan bi danîna ferhengên nû peyvên xwe yên hevbeş bi bilêvkinên cuda ji hev dûr bixin û zimanên serbixwe ava bikin (Calhoun, 2012: 86). Tevî ku cîyawazîya hin şêwezarên kurdîyê ji van zimanan kêmtir nebe jî (Sabîr, 2008: 113) ji ber daxwaza hevgirtinê û vîna avakirina nasnameyeke hevbeş, kurd heta radeyekê rêyeke berevajî peyrew dikin. Ji

ber vê di serê sedsala bîstî da piştî ragihandina Meşrûfiyeta Duyem ronakbîrên kurd di kovar û rojnameyên kurdî da her du zarên sereke yên kurdîyê (kurmancî û babanî/soranî) li teniştê hev bi kar tînin û bi vê kiriyara xwe hem ji alîyê nivîskaran û hem jî ji alîyê xwendevanan ve peywendîyê rasterast di navbera van her du kurdîyan da çê dikin. Ji vî alîyê ve rojnameya *Kurd Teavun ve Tereqîyê* û kovarên *Rojî Kurd*, *Hetawî Kurd* û *Jînê* weşanên giring in ku di wan da her du zarên kurdî tevî tirkîya osmanî bi hev ra tînin bikaranîn.

Ev peywendîya navzimanî di vê serdemê da herî zêde di nivîsarên ronakbîrêkî mîna Xelîl Xeyalî da sembolîze dibe. Navborî di nivîsarên xwe yên kurdîya kurmancî da gelek caran cih dide helbestên babanî/soranî yên Hacî Qadirê Koyî û bi vê kiriyara xwe nîşan dide ku kurdî yek ziman e û ew jî wek kurdekî kirmanc/zaza hem dikare bi kurmancîyê têkûz binivîse hem jî deqên kurdîya babanî bixwîne û jê sûd wergire. Ji vî alîyê ve hewla Xelîl Xeyalî xwedî manayeke sembolîk û giring e. Ji ber vê jî di nivîsara xwe ya “Ziman”ê ya *Rojî Kurdê* da dema pêdawîstîyên kurdan di deh xalan da destnîşan dike, di xala sêyem da “ji bo zanîna temamê zimanê kurdî” pêwîstî bi ferhengeke hemû zarên kurdî dibîne (M.X., 2013: 187) û bi vê yekê dixwaze bingeha zimanekî hev girtî daîne. Herweha Komeleya Hêvîyê ya xwendekarên kurd jî di bin navê *Hînkerê* da bi formata pirtûkeke hînkarîyê kurmancî, babanî û osmanîyê bera-wird dike û bi şêweyekî seretayî be jî hewl dide van her du zarên kurdî nêzî hev bike û têkilîyê di navbera wan da çê bike. Cihê balkêşiyê ye ku di vê xebatê da bi mebesta lihevneşîkkirina her du zarên kurdî, bêjeyên ku di zarekî da nayên bikaranîn bi bêjeyên zarê din tînin dagirtin ku “raxer û mel” mînakên vê ne. Herweha ji bo hin tiştên nû jî di her du zaran da heman bêje tînin dahênan: “lebad” ji bo manto, “ranîk” ji bo pantolon, “nivîstan” ji bo ofîs û “şenîk” jî ji bo çetelê (Kürt Talebe-Hêvî Cemiyetî, 2088: 46-103).

Ji ber pêknehatina kîyaneke sîyasî ya kurdan û dabeşbûna wan di nav pênc dewletan da diyaloga navzimanî ya ku li Stenbolê di navbera her du zarên sereke yên kurdî da çê dibe tûşî astengên nû dibe. Bi taybetî li Tirkîyeyê bi pejirandina alfabaya latînî, yekîtiya alfabayê di navbera kurdan da ji holê radibe. Di vê serdemê da ji hev cuda li Sovyetê Erebe Şemo û Îsahaq Maragulov, li Şamê Celadet Bedirxan û li Îraqê jî Major E. B. Soane, Tewfîq Wehbî, Mihemed Mukrî, Cemal Nebez, Gîw Mukrîyanî (Nebez, 1957; Tofîq, 2008: 19) çend alfabayên latînî yên cuda datînin. Di salên paşê da alfabaya Erebe Şemo û Îsahaq Maragulov heta dawîya Cenga Cîhanê ya Duyem di nav kurdên Sovyetê da tînin bikaranîn, alfabaya Celadet Bedirxan di nav kurdên Sûriyê û Tirkîyeyê da belav dibe, lê alfabayên ku li Îraqê tînin danîn bi hinceta muxalefeta “alfabaya pîroz a dîne îslamê” tînin redkirin (Nebez, 2008: 77) û ji bilî sînoren sîyasî û qedexeyên dewletan alfabe jî wek dîwarekî di navbera zar û şêwezaran kurdî daradibin. Bi vî awayî du-zarî di nav kurdan da cihgirtir û toxtir dibe û her zar di nav mercên taybetîyên civakî û sîyasî da geş dibe.

Di vê rewşê da Celadet Bedirxan dema *Hawarê* derdixê ji ber wê vîna hevgirtina nasnameya kurdî hewl dide berdewamî bide dîyaloga navbera kurdîyên nivîskî û bi vê mebestê di kovara xwe da cih dide her du alfabe û zarên kurdîya bakurî û başûrî. Herweha di xala duyem a manifestoya *Hawarê* da jî “sehîtiya zarên kurdî û berhevdanîna wan” wek armanca sereke ya kovara xwe li qelem dide (Hawar, 1932: 1) û di nivîsareke xwe ya erebî ya vê kovarê da jî rasterast yekkirina zarên kurdî armanca xwe ya sereke dide zanîn (Bedir-Xan, 1932: 5). Ji vî alîyî ve şewaza netewetîya almanî ji xwe ra dike mînak ku yekîtiya zimanî dibe bingeha yekîtiya neteweyî. Ji bo vê armancê jî dixwaze pêngava pêşî bi yekkirina alfabeyê bavêje (1932: 5) loma jî berî ku *Hawarê* derxe bi Tewfîq Wehbî ra dikeve têkilîyê da ku ji alfabeya xwe û wî alfabeke hevbêş derxin holê, lê bi gotina wî “ji ber hin sedemên nas” dema Tewfîq Wehbî lê venagere ji neçarî *Hawarê* bi alfabeya xwe derdixê (Xweyiyê *Hawarê*, 1932: 7).

Ji vir û pê da Celadet Bedirxan bi *Hawarê* di navbera kurdîya kurmancî û soranî da dîyalogekê çê dike. Ji bo têgihîştina xwendevanên zarê soranî piranîya nivîsarên bi vî zarî bi tîpên erebî çap bike jî ji bo peyama yekîtiya alfabeya kurdî bide hin nivîsarên kurdîya soranî, bi taybetî yên Hevindê Sorî bi alfabeya xwe çap dike da ku bikarînerên vî zarî hînî alfabeya xwe bike. Lê piştî ku ji hejmara şazdehan û pê da *Hawar* ji alîyê hikûmeta Îraqê ve tê qedexekirin û ji 1935an heta 1941ê weşana wê radiweste ev peywendî qels dibe. Herçend Celadet Bedirxan di hejmara 24an da li ser navê *Hawarê* dîyar bike ku dê guhê xwe nedin qedexeyên hikûmeta Îraqê û mîna berê ji xortên wir nivîsar û helbestên wan bixwaze jî (Hawar, 1934: 9) ji vir û pê da ji bilî çendekan nivîsarên kurdîya soranî êdî di *Hawarê* da nayên dîtin û gelek kêmbin.

Herwek di mînaka *Hawarê* da jî tê dîtin ji ber astengên sîyasî û cografî peywendîya navzimanî ya kurdîya kurmancî û soranî her ku diçe diwartir dibe, lê ji salên heştêyî û bi şûn da dema ji her alîyên Kurdistanê kurd berê xwe didin Ewropayê û li vir civateke kurdan ya penaber çê dibe û ronakbîrên civata kurdî ya xerîbîyê dest bi weşanên kurdîyê dikin herwek rêçika berê careke din di hin kovar û rojnameyên kurdan da kurmancî û soranî pêkve tîpên bikaranîn û têkilîya sembîyotîk a navzimanî careke din dest pê dike. Loma jî nivîskar û helbestvanên kurmancîaxêv û soranîaxêv bêjeyên her du zaran bi mebest di deqên xwe da bi kar tînin û benikên hevgirtinê di navbera her du zaran da dirêsin. Piştî salên nodî bi avakirina televîzyonên peykî (satellite) û geşbûna înternetê mirov dikare bibêje ku ev peywendî bihêztir û baştir dibe.

Bêguman ji ber cîyawazîya mercên geşedana wan, kurdîya soranî ji kurdîya kurmancî zêdetir derfeta pêşketinê bi dest dixê û di peywendîya navzimanî ya her du zaran da gelek caran soranî dibe zarê serçavî û kurmancî jî dibe zarê wergir. Bi vî awayî soranî wek koda kartêker (dominant code) karîgerî li ser kurmancîyê çê dike

û kurmancî jî wek koda kartêkirî (dominated code) xwe bi rêya soranîyê nûjen dike. Lewra ji alîyê petîkirin û modernkirinê ve bikarînerên soranîyê zûtir dest bi xebatan dikin û kurmancîxêv jî gelek caran valahîyên xwe yên zimanî bi bêjeyên dariştî yên soranîyê dadigirin. Lê ji ber dabirînên siyasî û jihevduketina navendên ronakbîrîya kurdî di vê danûstendinê yan “code-copying”ê da carinan kêşeyên veguhestinê çê dibin û bikarînerên kurmancîyê bêjeyên ku ji soranîyê werdigirin bi çewtî bi kar tînin û di navbera her du zaran da dibin sedema peydabûna tevlihevîyên semantîk, morfolojîk û fonolojîk.

Di vê gotarê da em dê bêhtir bala xwe bidin wan bêje û termên ku ji soranîyê derbasî kurmancîyê bûne û ji alîyê bikarînerên kurmancî ve çewt tînin bikaranîn. Li alîyê din em dê cih bidin çend bêjeyên ku di soranîyê da hatine dariştin, lê ji ber hin sedeman di soranîyê da hatine terikandin, lê di kurmancîyê dahîn jî tînin bikaranîn. Ji bo destnîşankirina formên pêşî yên van bêjeyan bi giştî em dê ji *Pêşkewtin*, *Hînger*, *Zarî Kirmançî*, *Hawar*, *Dîyarî Lawan*, *Yadgarî Lawan*, *Gelawêj*, *Nîştîman*, *Roja Nû*, *Mêjûy Edebî Kurdî* ya Elaeddîn Secadî, *Dilê Kurên Mina* Kamiran Bedirxan, *Kurdish-English Dictionary* ya Wahby û Edmonds û ji *Henbane Borîneya* Hejar sûd wergirin. Herweha ji bo formên veguhertî yên van bêjeyan jî em dê bi piranî *Rêzana Zmanê Kurdî* ya Kamran Bedir-Xan, rojnameya *Kurmancîyê* ya Enstîtuya Kurdî ya Parîsê, *Kadiza* Rojen Barnas, *Ferhenga Kurdî-Tirkî Tirkî-Kurdî* ya D. Îzolî, *Ferhenga Kurdî-Tirkîya* Zana Farqînî, *Selpakfiroşa* Kawa Nemir û *Rojnivîska Spinozaya* Şener Ozmen û hin berhemên din wek çavkanî bi kar bînin.

2. TEVLİHEVÎYÊN SEMANTÎK

Tevlihevîyên semantîk di nav veguhestinên navzimanî da kêşaya herî metirsîdar e ku hewla hevgirtina zimanî tîk dide û di cihê nêzîkkirinê da, zarên kurdî ji hev dûr dixê. Lewra çawa ku li jor hat behskirin kurdên ku bêjeyekê ji zarekî din yê kurdî werdigirin û di zarên xwe da bi kar tînin hem valahîyeke xwe ya zimanî dadigirin hem jî di navbera zarên zimanê kurdî da pirên peywendîyê datînin û piştgirî didin hewlên lihevnezişkûnê. Lê eger ev veguhestin bi awayekî rast neyê kirin, ev kiryar dikeve bin xizmeta armançê berevajî û dibe sedema jihevduketina wan.

Dîyar e ku di çêbûna tevlihevîyên semantîk ên navbera soranî û kurmancîyê da sedema sereke qutbûn û jihevduketina ronakbîrên kurd e. Lewra dema ronakbîrên kurd li Stenbolê bi hev ra ne û di heman kovar û rojnameyan da nivîsarên xwe diweşînin em rastî kêşeyeke weha nayên. Berevajî herwekî di *Hîngerê* da jî tînin di navbera wan da peywendîyeke tendirust heye ku kêmasîyên xwe yên zimanî bi hev temam dikin. Ji ber vê ev kêşe piştî salên bîstî serî hildide û mînakên wê yên pêşî jî em di *Hawarê* da dibînin.

2.1. Komel

Celadet Bedirxan dema *Hawarê* derdixê bê ku bizane kurdên başûrî bêjeya “komel”ê ji bo civatê bi kar tînin, li ser bingeha “mecmua”ya erebî-osmanîli tenişta “revue”ya fransîyê bêjeya “komel”ê bi kar tîne û di bin navê *Hawarê* da bi kurdî “Qomela Kurdî”¹ û bi frensî jî “Revue Kurde” dinivîse. Tevî vê di hejmara pencem a *Hawarê* da dema nivîsara Hevindê Sorî ya bi navê “Edebîyatî Qurdî”yê bi tîpên latînî diweşîne, dibîne ku nivîskar bêjeya “komel”ê di şûna “civat”ê da bi kar anîye û fam dike ku di zarê soranî da ev bêje bi manayeke din tê bikaranîn. Loma jî di vê nivîsarê da li tenişta bêjeya “qomelî”yê di nav kevanekê da “civakî” dinivîse (1932: 1) û ji bo nebe sedema tevlihevîyeke manayî ji hejmara şeşem û pê dadi şûna “komel”ê da herwek *Zarî Kirmancîyê* “kovar”ê werdigire û dawî li vê alozîyê tîne. Bi vî awayî bi saya vê peywendîyê vê kêşeyê çareser dike û rêya rast a çareserîya tevlihevîyên bi vî rengî nîşan dide.

Li alîyê din piştî dabirîneke dirêj dema kurdên bakurî û başûrî li Ewropayê li hev rast tînin û danûstendina wan a navzimanî dest pê dike hin bikarînerên kurmançîyê bê ku bala xwe bidine cîyawazîyên wan ên manayî her du bêjeyên “komel” û “komele”yê tevlihev dikin û wan di şûna hev da bi kar tînin. Herwekî dîyar e, di kurdîya soranî da “komel” ji bo “civat”ê û “komele” jî ji bo “cemîyet”ê tê dariştin. Tevî vê, di nav hinek weşanên kurdîyên dîyasporayê da bê ku bala xwe bidin cîyawazîya wan a manayî “komel”ê hem di şûna “cemîyet” hem jî di şûna “civat”ê da bi kar tînin. Bo nimûne di hejmara 10an a kovara *Nûdemê* da Nacî Kutlay bi risteya “Gundiye nexwendî êdî di bajaran de tiştên nû hîn dibûn, partî û **komelên** karkeran, yê xwendevan dengêkî nû bû” (1994: 16) “komel”ê di şûna cemîyetê da û di heman hejmara kovarê da Mehmet Uzun jî bi risteya “Loma dijîtî û berberiyên şexsî, siyasî, **komeletî** yên kurdan pir in” (1994: 37) “komel”ê ji bo civatê bi kar tîne. Ev tevlihevî di hin ferhengên kurmançîyê da jî tê dîtin. Bo nimûne di ferhenga Îzolî da li hember “komel”ê bi tirkî “örgüt, cemiyet, dernek, toplum, topluluk” (2007: 344) hatîye nivîsîn û hem manaya “cemîyet û rêxistin”ê pê hatîye dayin hem jî manaya “civat”ê. Aşkera ye ku eger “komel” di kurmançîyê da bê bikaranîn herwek soranîyê divê di manaya “civat”ê da û “komele” jî ji bo “cemîyet”ê bê bikaranîn û rê li ber vê tevlihevîyê bê girtin.

2.2. Biwêj

“Biwêj” di kurdîya soranî da di dawîya salên bîstî da ji bo “helbestvan/edîb”ê tê dariştin. “Bi-” pêşgira navdêrên bikerîye û “wêj” jî forma dema niha ya lêkera “watey”ê (gotin) ye ku bi zarê hewramî di dema niha da wek “wêj”ê tê bilêvkin.

1 Di çend hejmarên pêşî yê *Hawarê* da tîpa “k”yê wek “q” tê nivîsîn, lê paşê ev diguhere.

Jixwe “wêje” jî li ser reha vê bêjeyê hatîye çêkirin û temamkerên hev in. Li ser vê bingehê Şakir Fetah sala 1932yan di *Hawarê* da vê bêjeyê weha bi kar tîne:

“Hawar dênime ber ew **biwêj** û nûseraneman, bo ew zana w têgeyîştuaneman, ...” (1932: 1).

[*Hawara xwe dibim ber wan **biwêj** û nivîskarên me, ber wan zana û têgihîştîyên me, ...*]

Xuya ye ku di vir da “biwêj” di gel “nûser”ê hatîye bikaranîn û manaya “helbestvan”î dide. Her wek vê, sala 1943yan di kovara *Nîştimanê* da jî ev bêje bi heman manayê tê bikaranîn:

“M. M. Hoşeng endamî jimare şazdey komele lawêkî xwêndewar û **biwêj** (şair) êkî nîştimanperwer e” (*Nîştiman*, 1322: 9).

[*M. M. Hoşeng endamê jimare şanzdeh yê komeleyê xortekî xwendewar û **biwêj** (şair)ekî nîştimanperwer e*]

Bi heman awayî zimannasê navdar Tewfîq Wehbî jî di namîlkeya xwe ya *Qewâidu'l-luxetî'l Kurdîyyeyê* da li hember “biwêj”ê bi erebî “şair”ê dinivîse (1955-1956: 4) û Elaeddîn Seccadî jî di *Mêjûy Edebî Kurdîya* xwe da vê bêjeyê di heman manayê da gelek caran bi kar tîne:

“Be corêkî têkrrayî **biwêjekanî** kurd – hî her sê dewreke- min lew bawerre-dam....” (1389: 172).

[*Bi cureyekî tevahî **biwêjên** kurd – yên her sê dewran- ez di wê bawerîyê da me....*]

“Pêşrewî berzî binemalley **biwêjan** le beheştî deştî Ko da...” (1389: 334).

[*Pêşrewê berz ê binemaleya **biwêjan** di bihiştî deştî Koyeyê da...*]

Tevî ku Mûsa Anter di salên şestî da di ferhenga xwe da li hember “biwêj”ê bi tirkî “şair”ê dinivîse (1967: 25) û di van salên dawî da ferhengdanerekî baldar ê mîna Michael L. Chyet di ferhenga xwe ya kurdî-îngilîzîyê da vê bêjeyê di vê manayê da bi kar tîne jî (2003: 73), ji salên heftêyî û vir ve ev bêje di gelek weşanên kurmancîyê da di manayên nû da tê bikaranîn ku tu peywendîya van manayan bi manaya pêşî û awayê dariştanarê zimanî ya vê bêjeyê ve nîne. Li gor zanyarîyên me cara pêşî Kamran Bedirxan sala 1971ê di pirtûka xwe ya *Rêzana Zmanê Kurdîyê* da “biwêj”ê di şûna “locution”a fransî da bi kar tîne (1971: 64) ku ji aliyê rêzimanî ve beramberî “phrase”a îngilîzîyê ye (French Dictionary Plus Grammer, 2001: 251). Li ser rêça wî salên paşê Koma Kurmancîyê ya Enstîtûya Kurdî ya Parisê jî vê bêjeyê bi heman manayê bi kar tîne (Barnas, 1989: 32).

Herçend Kamran Bedirxan di xebata xwe ya navborî da “biwêj”ê di şûna fraza îngilîzîyê da wek termeke rêzimanê bi kar anîbe û rojnameya *Kurmancîyê* jî li ser rêça wî “biwêj”ê tenê ji bo frazê bi kar anîbe jî salên paşê ev bêje bi awayekî çewt di şûna “deyim”a tirkîyê û “idiom”a îngilîzîyê da tê bikaranîn. Lewra herçend cihên bikaranîna wan cuda be jî di ferhengên giştî da ji ber ku “locution” di manaya “idiom”ê da jî tê bikaranîn Zana Farqînî di ferhenga xwe da li hember “biwêj”ê bi tirkî “deyim, deyiş, tabir”ê (2010: 282) û wek duyemîn ferhenga berbelav a Bakurê Îzolî jî di ferhenga xwe da li hember vê bêjeyê bi tirkî “tabir, deyim, terim”ê bi kar tîne (2007: 89) û bi vî awayî ev bêje herwek “Ferhenga Biwêjan” (bnr: Zeraq, 2005) dibe sernavên pirtûkan û bi awayekî çewt belav dibe ku bi raya me hem ji aliyê veguhestina navzimanî ve hem jî ji aliyê qayîdeyên dariştina bêjeyên kurdî ve çewt e. Lewra herwek li jor jî hat gotin pêşgira “bi-”yê dema tê ser reha dema nihaya lêkeran (wek “bikuj” û “bikir”ê) hertim navdêrên bikerî çê dîke û tu têkilîya wê bi “phrase” yan “idiom”ê nîne. Ji ber vê bi raya me nabe ku em “biwêj”ê di şûna van bêjeyan da bi kar binin û heta bêjeyên guncawtir bîn dariştin ji bo “phrase”yê “destebêje” û ji bo “idiomê jî her “îdyom”ê bê bikaranîn çêtir e.

2.3. Kirde

“Kirde” di kurdîya soranî da ji “kird”a reha dema borî ya lêkera “kirdin”ê û ji paşgira “-e”yê hatîye dariştin û di soranîyê da ji bo “kirdar û karên kirî” tê bikaranîn (Hejar, 1369: 612). Li ser vê manaya wê li beramberî “practice”a îngilîzîyê li ser reha “kird”ê bêjeya “kirdenî”yê jî hatîye dariştin ku di vê hevoka “bellam eme karî kirdenî nîye”yê ya Mesûd Mihemed da jî tê dîtin (2011: 407). Bi heman awayî Celadet Bedirxan jî di *Hawarê* da bi înzeya Nêrevanîvê bêjeyê di vê manayê da bi kar tîne:

“Hinan got rast e, hinan got derew e, lê îro **kirdeyek** li ber çavên me ye... Lê ji vê nîzingbûnê hêj tu **kirde** ne hate der” (1942: 11).

Navborî di hejmarên paşê yên *Hawarê* da jî dema behsa nûçeyên şerî dîke gelek caran vê bêjeyê bi kar tîne. Herweha di hejmara 45an ya *Hawarê* da kesekî bi navê Bengîneyî jî di helbesteke soranî da vê bêjeyê bi heman manayê bi kar tîne:

“Ême bilên çî le **kirdeyî** Yezdan
 Hîç kes be koşîş nagate kurdan” (1942: 9).
*[Em bibêjin çî ji kirdeya Yezdan
 Hîç kes bi xîretê nagîje kurdan]*

Tevî ku rêzimannasên mîna Sadiq Bahaedîn Amêdî “kirde”yê wek navdêreke bireserî (îsmî mefûl/obje) bi nav bikin jî (2012: 246). Kamran Bedirxan berevajî wan di *Rêzana Zmanê Kurdîyê* da “kirde”yê di şûna “biker”ê (îsmî fail/subject) da bi kar tîne û rê li ber veguhestineke çewt vedike (1971: 27-28). Li ser vê Feqî Huseyn Sagnîç

jî di 1991ê da di xebata xwe ya *Hêmana Rêzimana Kurdiyê* da vê bêjeyê bi heman manayê werdigire (1991: 18) û ev bêje salên paşê bi vê manaya nû di hemû ferheng û pirtûkên rêzimana kurmancîyê da tê dubarekirin.

Gelek aşkera ye ku “kirde” hem ji aliyê dîroka bikaranîna xwe ve hem jî ji aliyê dariştina xwe ya rêzimanî ve tu carî rê nade ku mirov wê di şûna “biker” (subject) yan jî “kara”yê (agent) da bi kar bîne û bi raya me divê bê terikandin.

2.4. Wate û Wata

“Wate” û “wata” ji gelek alîyan ve du bêjeyên kêşedar in ku bûne sedema sergêjanîyeke mezin. Carekê ev her du bêje ji “wat”a reha dema borî ya lêkera “watey”ê ya hewramîyê hatine wergirtin û bi her du paşgirên “-e” û “-a”yê wek du bêjeyên cuda hatine dariştin. Herwek Cemal Hebîbullah di ferhenga *Wişanameyê* ya hewramî-soranîyê da amaje pê dike “wat” hevmanaya “got”ê ye û “wate” jî di manaya “gotin û qise”yê da ye (2010: 974). Di kurdiya zazakî da jî mîna hewramîyê ev bêje bi cîyawazîyeke biçûk a fonolojîk wek “vat” û “vate”yê tîn bikaranîn û heman manaya “got û gotin”ê didin (bnr: Grûba Xebate ya Vateyî, 2009: 549). Dema reha bêjeyên “wate” û “wata”yê ji vir bê, divê mirov dîyar bike ku van her du bêjeyan berî soranî û kurmancîyê di navbera hewramî û soranîyê da kêşeyeke veguhestinê çê kirîye û ev jî bûye sedema alozîyeke semantîk. Çawa ku tê dîtîn tu peywendîya “wat”ê bi “mana”yê yan jî “yanî”yê ra nîne ku roja îro di soranîyê da “wata” ji bo “mana”yê û “wate” jî ji bo “yanî”yê tê bikaranîn.

Aşkera ye, ev bêje jî mîna gelek bêjeyên din di salên sihî da tîn dariştin û bi demê raçend manayên cîyawaz li wan tê barkirin. Eger em ji bikaranîna rast û rese-na “wate”yê dest pê bikin divê em berê xwe bidin helbestên Goran ku vê bêjeyê di helbesteke xwe da herwek manaya wê ya hewramîyê rast bi kar tîne:

“Ba rengyan perdaxt bê w cêgeyan ser çill bê,
Be **watey** xellkî tir ba nawyan şagull bê” (1389: 65).
[Bila rengê wan xweşik be û cihê wan ser çiqil be,
Bi **gotina** xelkê din bila navê wan şahgul be]

Aşkera ye ku di vir da “wate” herwek hewramîya wê bi manaya “gotin”ê bi awayekî rast hatîye bikaranîn. M. Nadrî jî herwek Goranî di *Nîştîmanê* da “wate”yê di şûna “gotin”ê da bi kar tîne:

“... bo hemû kurdêkî nîştîmanperwer we bo law û gencanî karguzar em çend **wateyem** pêşkeş e:” (1322: 1).

[... jî bo hemû kurdên nîştîmanperwer û jî bo xort û gencên karzan ev çend **gotinên** min pêşkêş e:]

Li tenişt vê bikaranîna resen di salên sihî damanayeke nû li vê bêjeyê tê barkirin. Îbrahîm Ehmed yek ji van kesan e ku di sala 1933yan da vê bêjeyê di şûna “bêje”yê da bi kar tîne ku nêzîkî manaya wê ya resen e.

“Şi’r! Tercemanî dil e, çî be dila bê, êş û azar, derd û xefet, hîwa û neumêdî, şîn û şadî, şîrînî û talî, xoşewîstin û qîn, guman û bawer, tirs û bêbakî, xirapî û çakîman be **watey** rêkûpêk le şêweyekî dilgîra bo derexat ke hemû kes le demî xwêndinewey da şêweyekî dilî xoy tiya ebînî.” (1933: 34).

[*Şi’r! tercumanê dil e, çî di dilî da be, êş û azar, derd û xefet, hêvî û bêhêvîti, şîn û şadî, şîrînî û tehlî, hezkirin û kîn, guman û bawerî, tirs û bêminetî, xirabî û qencîya me bi **gotinên** rêkûpêk bi şêweyekî dilkêşane derdixe ku hemû kes di dema xwendina wê da awayekî dilê xwe tê da dibîne.*]

Ji ber vê bikaranînê çend sal paşê nivîskarek bi înzaya “Eyn” jî di *Gelawêjê* da dîyar dike ku ji bo “kelîme”ya erebî di gel çend bêjeyên din “wate” jî hatîye bikaranîn û vê bikaranîna Îbrahîm Ehmed teyîd dike:

“Kelîmey (kelîme)ye ke yekê “wuşe” û ewî tir “**wate**” û sêyem “gute” û çwarem “wite”y pê ellêt...” (1940: 6).

[*Kelîmeya (kelîme)yê ku yek “wuşe” û yê din “**wate**” û yê sêyem “gute” û yê çarem jê ra “wite” dibêje...*]

Tevî ku “wate” bêjeyeke kevin be jî “wata” bêjeyeke nû ye. Li gor zanyariyên me cara pêşî Tewfîq Wehbî sala 1940î di hejmara 5-6an ya *Gelawêjê* da li ser reha “wat”ê “wata”yê dadirijîne û manaya “yanî”ya erebî dide pê (1940: 82). Li ser rêça wî jî çend sal paşê di kovara *Nîştîmanê* da “wata” ji bo “yanî”ya erebîyê tê bikaranîn:

“Serbestî bo millet le radey nan û aw da ye **wata** çilon ademîzad be bê nan najît herweha bê azadîş natiwanê bijî” (1322: 4).

[*Serbestî ji bo millet di radeya nan û avê da ye **yanî** çawa ademîzad bê nan najît herweha bê azadî jî nikare bijî*]

Di salên paşê da jî Wahby (Wehbî) û Edmonds di ferhenga xwe ya kurdî-îngilîzîyê da herwek bikaranîna jorîn “wata”yê ji bo “yanî”yê (to wit, that is to say) û “wate”yê jî herwek hewramîya wê ji bo “gotin”ê (saying) bi kar tînin (1966: 152).

Tevî vê, nivîskarekî bi navê Tahir Arifî di sala 1944an da berevajî van kes û çavkanîyên navborî “wata”yê ji bo “mana”yê bi kar tîne û manayeke nû dide vê bêjeyê:

“Lem şêweye da hîç gwê nadirête **watay** rastewxoy cumley ew zimane; çunke lêre da تنها nîyaz le bîreke (fikreke) ye, nek **watake**” (1944: 21).

[Di vî şêweyî da qet guh bi **manaya** rasterast a cumleya wî zimanî nayê dayîn; lewra li vir tenê mebest hizir e, ne **mana**]

Secadî jî di *Mêjûy Edebî Kurdîyê* da berevajî çavkanîyên jorîn “wate”yê ji bo “yanî”yê bi kar tîne û rê li ber bikaranîneke nû vedike (1389: 162). Herwek Secadî û Arifî di salên paşê da jî li dijî bikaranînên pêşî “wate” ji bo “yanî”yê û “wata” jî bo “mana”yê cihê xwe digirin û heta roja îro jî weha tînin bikaranîn.

Xuya ye, “wate û wata” ne tenê di navbera hewramî û soranî û soranî û kurmancîyê da, di navbera bikarînerên cîyawaz ên soranîyê bixwe da jî bûye sedema tevlihevîyekê. Ji ber vê aloziyê û zehmetîya bilêvkirina “wata”yê² di kurmancîyê da “wate” ji bo manayê tê wergirtin û bi vî awayî belav dibe. Bi raya me ji bo ku di navbera van zarên kurdî da di mînakê ve bêjeyê da rê li ber veguhestineke çewt bê girtin divê “wate” her li gor hewramîyê di manaya “gotin”ê da bimîne û ji bo “wata”yê jî her bêjeya “mana”yê bê bikaranîn ku reha wê vedigere avestayî (bnr: Şucaî, 2005: 10) û di *Hawar* û *Gelawêjê* da jî bi awayê “mana”yê hatîye bikaranîn. Lê eger ev wek xeleteke meşhûr a berbelav bê pejirandin wê demê bikarînerên kurmancîyê jî wek bikarînerên niha yê soranîyê divê “wata”yê bi kar bînin û dest ji “wate”yê berdin.

2.5. Nawçe/Navçe

Tewfîq Wehbî di sala 1940î da “nawçe”yê di manaya “merkez”a erebî da bi kar bîne jî (1940: 14) di helbestên Goranî da ev bêje di manaya “dever” û “mintiqe”yê da tê bikaranîn. ³ Korrî Zanyarî Kurd jî di listeya xwe ya “Zarawî Kargêrî”yê da li hember “nawçe”yê bi erebî “mintiqe”yê datîne (1973: 517) û ev bêje bi vê manayê berbelav dibe.

Li hember vê di deqên kurmancî yê Bakurê da bi çewtî manaya “qeza/bजारok” lê tê barkirin û ji manaya xwe ya eslî tê dûrxistin. Ji ber ku ferhengdarên mîna Zana Farqînî di ferhenga xwe da pêşî mana “herêm”ê paşê ya “qeza”yê didine vê bêjeyê (2010: 1261) di gelek deqên kurdî yê Bakurê da ev bêje di manaya “qeza”yê da tê bikaranîn. Bo nimûne Bahoz Baran di *Derba* xwe da gelek caran “navçe”yê di manaya “qeza”yê da bi kar tîne:

“Wekî din jiyana li **navçeyê** kêfa wan pîrr nedianî. Bihuştâ gund li dû wan mabû û êdî berê wan li ciyekî din bû.” (2014: 25).

2 Dengê “a”yê ji ber ku dengê dirêj e du kîteyên “a”yî dema di kurmancîyê da li dû hev tînin zehmetîya bilêvkirinê çê dibe. Ji ber vê herçend nerênîya nîşaneyê dema niha di kurmancîyê da “na” ye jî di her du lêkerên “zanîn” û “karîn”ê bi “ni”yê tînin nerênîkirin. Loma jî di şûna “nakarim” û “nazanim”ê da “nikarim” û “nizanim” tînin bikaranîn.

3 Le paşana ey perî! / Nabê le Bêkes bigrî, / Ke girodey mestî bû, / Mestî ew mebestî bû! / Nawçe w serdemî jîni/ Pîrr bû le naşîrîni (r. 94)

Ji bo rê li vê alozîyê bê girtin bi bawerîya me kurdên Bakurê jî divê vê bêjeyê di manaya “dever”ê da bi kar bînin û ji bo manaya duyem divê “bajarok” yan jî “qeza”yê bi kar bînin.

2.6. Jakaw

“Jakaw” di kurdîya soranî da ji lêkera “jakan”ê tê û bi paşgira “û/w”yê wek pa-renga dema borî hatîye dariştin. Herwek di ferhenga Wahby û Edmondsî da jî tê dîtîn li hember “jakan”ê “be creased, be crupled”a îngilîzîyê hatîye danîn (1966: 69) ku kurmançîya wê “melisîn û qermeçîn” e. Herweha Hejar jî di *Henbane Borîneya* xwe da ji bo “jakan”ê bêjeyên kurdî yên “sîsbûn û çirçbûn”ê û bêjeya farisî ya “pejmurden”ê bi kar tîne (1369: 397) ku heman manayê didin. Ev bêje di dîwana Goranî da jî bi heman awayî tê bikaranîn:

“Wişke çem wek cewrî serdem hellsawe;
Bergî sewz û nermî behar **jakawe**” (1389: 144).
*[Çemê ziwa wek cewra serdemê rabûye;
Berga kesk û nerma beharê melisîye]*

Ehmed Herdî jî di helbesteke xwe da vê bêjeyê di heman manayê da bi kar tîne:
“Wek gullî ser mêzekey be sîs û **jakawî** firêy bidat” (1984: 18).
[Wek gula ser maseyê bi çilmisî û melisî biavêje]

Tevî vê manaya aşkera Rojen Barnas di dîwana xwe ya pêşî *Li Bandeva Spêdeyê* da ku di sala 1979an da çap kirîyevê bêjeyê ji bo “dirinde” û “wehşî”yê bi kar tîne û dibe sedema tevlihevîyêke semantîk di navbera her du zarên kurdî da:

“Tarîyên giran / Tûj û kûr / Bi zûrezûr û bi orîneke **jakaw**” (2013: 27).
“Ji gidranên berazên kûvî / û ji keftar / Dijwar, / xwînwar / û **jakawtir** / tu nîn in” (2013: 114).

“Ew wekî wan, / ne hov in / Wekî wan, ne **jakaw** in / ne çavsor in” (2013: 127).

Li ser vê manakirina çewt Zana Farqînî jî di ferhenga xwe da wek dewama vê çewtîyê manaya pêşî ya vê bêjeyê bi tirkî wek “yırtıcı” û di ya duyem jî wek “kırıksık, buruşuk”ê dide ku manaya duyem rast e, ne ya yekem (2010: 889). Dîyar e, nifşên ku piştî salên du hezarî dest bi nivîsînê dikin ji ber ku bi pîranî jî ferhenga Farqînî sûd werdigirin hin ji wan manaya çewt a vê bêjeyê li ber çavan digirin û di deqên xwe da “jakaw”ê di şûna “dirinde û wehşîyê” da bi kar tînin. Şener Ozmen yek ji van kesan e ku di romana xwe ya *Rojnivîska Spinozayê* da vê bêjeyê di manaya wê ya çewt da weha bi kar tîne:

“Peymana bedew, Peymana **jakaw**, minêkarê şer û pevçûnê...” (2008: 38).

Aşkera ye ku nivîskar bi gotinên “minêkarê şer û pevçûnê” ku temamkerên bêjeya “jakaw”ê ne, Peymana lehenga xwe wek jineke şerûd û dijwar dide zanîn û “jakaw”ê di manaya “dirinde”yê da bi kar tîne.

2.7. Xawên

“Xawên” di kurdîya soranî da di manaya “pak û paqij”ê da, “xawênî” jî ji bo “pakî û paqijî”yê tê bikaranîn (Hejar, 1369: 240) û gelek caran di gel bêjeya “pak”ê wek “pak û xawên”ê derdikeve pêşîya me. Lê Rojen Barnas di *Li Bandeva Spêdeyê* da herwek bêjeya jakawê manayeke çewt dide vê bêjeyê û “bi xawênî”yê di şûna “onurlu bir şekilde”ya tirkîyê (bi rûmetdarî) û “xawêndar” û “xwêndarî”yê jî di şûna “onur” (rûmet) û “onurluluk”a tirkîyê da (rûmetdarî) bi kar tîne ku di eslê xwe da ev bêje bi tu awayî manayên weha nadin.

“Tovê **xawêndarîyê** werkir” (2013: 29).

“Hespên me beza, / sergiran / **xawêndar** / şareza”(2013: 93).

“Werin nav qorên me / bi **xawênî** / bi biryar”(2013: 116).

Baş e ku ji bilî Barnasî kesekî din vê çewtîyê dubare nake û di kurmancîyê da ev bêje bi vê manayê zêde belav nabe. Jixwe ew jî di çapên paşê yên dîwana xwe da li vê çewtîyê vardiqile û mîna hin bêjeyên din ên gumanbar di ferhengoka dîwana xwe da pirsnîşanekê (?) li ber wê datîne û dîyar dike ku ji rastîya wê bi guman e.

2.8. Tenanet

“Tenanet” yan jî “tenane” di kurdîya soranî da di manaya “heta”yê da tê bikaranîn (Hejar, 1369: 168) û Wahby û Edmonds jî di ferhenga xwe da li hember “tenane û tenanet”ê “even”a îngilîzîyê û ji bo “tenê û tenya”yê jî “alone”ê bi kar tînin (1966: 143). Bi vî awayî nîşan didin ku ev du bêje ji hev cuda ne û tu têkilîya wan bi hev nîne. Lê ji ber nêzîkbûna dengî ya van bêjeyan û nebûna “tenanet”ê di kurmancîyê da hin kes van bêjeyan tevlihev dikin û di şûna hev da bi kar tînin. Yek ji van jî ferhengdanerê kurmancîyê Zana Farqînî ye ku “tenanet”ê wek varyanta “tenêti”yê fam kirîye û di ferhenga xwe da ji bo vê bêjeyê “yalnızlık”a tirkîyê bi kar anîye (2010: 1831) ku wateya “tenêti”yê dide. Dîyar e, ev çewtîyeke aşkera ya manayî ye ku nabe “tenanet” wek “tenêti”ya kurmancîyê bê manakirin û eger di kurmancîyê da bê bikaranîn jî divê ji bo “heta”yê bê bikaranîn.

2.9. Bûnewer

“Bûn” yek ji lêkerên bingehîn ên kurdîyê ye ku mirov dikare wê di şûna “to be” ya îngilîzîyê da û “hebûn”a ku li ser reha wê hatîye dariştin jî di şûna “to exist”ê

da bi kar bîne. Ev her du lêker hem di kurmancîyê hem jî soranîyê da bi awayekî çalak tên bikaranîn. Ji ber vê li ser radera “bûn”ê herwek bêjeyên “bextewer”, “bûrewer” û “gîyanewer”ê di kurdîya soranî da bêjeya “bûnewer”ê li beramber “mewcûd”a erebî tê dariştin ku navdêrên bikerî çê dike. Lê ji bo “wucûd”a erebî û “exist”a îngilîzîyê herwekî Şerîfî jî di ferhenga xwe ya *Zarawekanî Felsefe û Zanîstê Komellayetîyekanê* da destnîşan dike bêjeya herî guncaw a kurdî “hebûn” e (r. 150). Tevî vê di hin ferhengên kurmancîyê da bê ku awayên dariştana wan li ber çavan bê girtin “bûnewer” û “bûnewerî” wek “varlık” û “varoluş”a tirkîyê tên manakirin (Farqînî, 2010: 308; Îzolî, 2007: 100) û ev jî dibe sedem ku hin nivîskar “bûnewer” û “hebûn”ê tevlihev bikin. Bo nimûne Kawa Nemir di risteyên xwe yên jêrîn da “bûnewer”ê di şûna “hebûn”ê da bi kar tîne û bi tevahî manayeke cîyawaz dide vê bêjeyê. Bi vê bikaranînê ev bêje hem ji manaya wê ya soranîyê tê dîrxistin hem jî di mînakê wê da sîstema dariştina bêjeyên zimanê kurdî tê xirabkirin. Bi raya me bi vê çewtîyê tu xwendevanekî nikare ji manaya van risteyên jêrîn fam bike.

“**Bûnewera** xwe li ser **bûnewera** Gilgamêşbûnê bise- / pîne, ne hebû, ne jî heye. Nexwe ev rewşa korîzanîya / Ku cîyê pesnê ye, **nebûnewerê** li ser **bûnewerê** disepîne” (2014:40).

2.10. Çûn dilovanîya xwe

Ziman ji alîyê piranîya civatê ve bi rêya lasayîkirinê tê wergirtin û bêjeyên nû jî di serî da çawa bînan bikaranîn weha belav dibin. Ev ji bo bêjeyên çewt jî weha ye. Bêjeya “xwe”yê ya di nav destebêjeya “çûye ber dilovanîya xwe”yê da jî yek ji van bêjeyan e. Di rastîyê da ev destebêje di kurdîya soranî da bi piranî wek “çuwe ber rehmêtî Xwa” yê tê bikaranîn, lê dîyar e hin kesan di şûna “rehmêt”ê da “dilovanî”yê bi cih kirîye û wê wek “çuwe ber dilovanîy Xwa”yê bi kar anîye. Herçî devera Behdînan e ev destebêje wek “çû ber dilovanîya Xwedê” bi awayekî berbelav tê bikaranîn. Li ser vê hin nivîskarên bakurî “Xwa” û “xwe”yê tevlihev dikin û dikevin nav şaşîyeke balkêş. Lewra mirovê dimire “diçe ber dilovanîya Xwedê”, “naçe ber dilovanîya xwe”. Bo minûne Zeynelabidîn Zinar sala 1993yan di kovara *Nûbiharê* da vê destebêjeyê weha bi kar tîne:

“Yek ji yên kevntirîn helbestvan û nivîskarê Kurd, Elî Herîrî ye. Ev di sala 1010 an de li gundê Herîrê hatiye dinê û di sala 1078 an de **çûye dilovanîya xwe...**” (1993: 21).

Ev veguhestina çewt ne tenê di salên nodî da, heta roja îro jî berdeham e. Bahoz Baran di pirtûka xwe ya *Derbê* da vê destebêjeyê bi heman awayê çewt bi kar tîne:

“Piştî çend salan bavê min **diçe ser dilovanîya xwe**. Ez û diya xwe em bi tenê dimînin.” (2014: 36).

3. TEVLİHEVÎYÊN MORFOLOJÎK

Tevlihevîyên morfolojîk jî wek tevlihevîyên semantîk jî bo hevgerîna zimanî kêşeyeke cidî ye. Ev tevlihevî bi qasî tevlihevîyên din ne berbelav in û jî bilî çend mînakên di çarçoveya kêmasîyên takekesî da derdikevin pêş. Em dê vana wek çewtîyên bikaranîna lêker, navdêr û rengdêran bi ser sê kategorîyan da dabeş bikin.

3.1. Çewtîyên Bikaranîna Lêkeran

Çawa ku tê zanîn hizra netewetîyê di warê ziman da wek hewldana petîkirina zimanên neteweyî xwe nîşan dide û kurd jî piştî salên 1920î mîna neteweyên dewrûber berê xwe didin petîkirina ziman û hewl didin li hember wan bêjeyên hevbeş ên gelên dewrûber kurdîya wan peyda bikin û eger nebin jî darêjin. Herçend bêjeyên “tercume” û “tercuman”ê jî zimanên partî û pehlewî derbasî erebî bûbin jî (Fereveşî, 1381: 137) jî ber ku wê demê erebî hatine zanîn di nîvê yekem ê sedsala bîstî da pêşengên çanda kurdî xwestîye di şûna wê da bêjeyeke kurdî peyda bikin. Li gor zanyarîyên me cara pêşî Celadet Bedirxan li hember “tercume kirin”ê bi berfirehkirineke manayî bêjeyeke kurdî bi cih dike û sala 1933yan di hejmara 19an a *Hawarê* da jî bo vê bêjeyê “wergerrandin”ê bi kar tîne û sala 1945an di hejmara 28an *Ronahîyê* da jî jî bo “tercuman”ê bêjeya “wergerevan”ê bi kar tîne (Segman, 1945: 13).

“Min dil heye, ji wan qitêban birinen biqêr **wergerrandin** qurdmancîyê û di van stûnan de belav biqim... Di **wergerrandinê** de bi rêz û tarîxê ve naçim. Herçî qo diqevîn destê min û bi qêrî me tîn ezê wan **wergerrandin** qurdmancîyê û hêdî hêdî belav biqim” (Bedir-Xan, 1933: 1).

Heta salên pêncîyê jî di kurdîya soranî da jî bo vê bêjeyê her “tercume” tê bikaranîn û di *Gelawêjê* da jî kêman bêjeya “gorîn”ê û gelek caran jî bêjeya “wergerrandin”ê jî bo “tercume kirin”ê û “wergerrandin” jî jî bo “tercuman”ê tê bikaranîn. Lê piştî salên 1950î di kurdîya soranî da herwek Celadet Bedirxanî jî bo “tercume kirin”ê bi berfirehkirineke manayî bêjeya “wergerrandin”ê cihê xwe digire ku di nav xelkê da wek hevmanaya “wergerrandin”ê jî bo “qelibandin”ê dihat bikaranîn. Bo nimûne Secadî di *Mêjûy Edebî Kurdîyê* da vê bêjeyê di manaya “tercume kirin”ê da weha bi kar tîne:

“Şîrîn û Ferhad ke Xaney Qubadî **wergerrandin...**” (1389: 167).

[*Şîrîn û Ferhad ku Xaney Qubadî ew wergerrandin...*]

Çawa ku tê zanîn “wergerrandin”a soranî û “wergerrandin”a kurmancîyê di heman manayê da ne ku jî bo “qelibandin”a tiştekî yan jî “ji dîn derketin”a kesekî tînan bikaranîn. Çi “wergerrandin” û çî jî “wergerrandin” be di soranî û kurmancîyê da lêkerên tîneper in û jî bo “tercume kirin”ê bi kêr nayên. Ji ber vê herwek li jor jî hat dîtin Celadet Bedirxan jî bo “tercume kirin”ê bi rêya paşgira “-and”ê lêkera tîneper a “wergerrandin”ê

bi kar tîne, lê di soranîyê da ji bo peydakirina heman manayê sûd ji rêbazeke din a têperkirinê tê wergirtin ku ew jî bikaranîna lêkera têper a “gêrran”ê ye di şûna “gerran”a têneper da. Çawa ku şarezayên rêzimana kurdî baş dizanin di kurdîyê da herçend rêbaza sereke ya têperkirina lêkerên têneper paşgira “-and”ê be jî hin lêker hene ku ji bo têperkirina wan pêwîstî bi “-and”ê nîne, lewra ji bo têperkirinê hevallêkereke wan heye û di rewşên weha da ew tîr bikaranîn. Bo nimûne “ketin” lêkereke têneper e û tenê karîgerî li ser bikerê çê dike (Ez ketim), lê dema mirov ji bo heman tiştî bixwaze karîgerî li ser tiştek yan kesekî din çê bike mirov dibêje: “Min ew xist”. Nexwe lêkerên “ketin” û “xistin”ê ji aliyê têperî û têneperîyê ve hevallêkerên hev in.

Lêkera “gerran”ê jî di kurdîyê da yek ji van lêkeran e ku hevallêkera wê ya têper di forma “gêrran”ê da derdikeve pêşberî me (bnr: Mihemed, 1988: 15), lê ji lêkerên mîna “ketin”ê cudatir “wergeran/wergerîn” wek lêkera “kişin - kêşan/kişandin”ê hem bi hevallêkera xwe hem jî bi paşgira “-and”ê dikare bê têperkirin. Bo nimûne dema tu bibêjî “Seyarekem wergerra” (Tirimbêla min wergerîya) li vir lêker têneper e û tenê karîgerî li ser bikerê çê dike, lê dema tu bixwazî bi heman manayê karîgerî li ser bireserekê çê bikî wê demê pêwîstî bi her du rêbazên têperkirinê heye. Di vê rewşê da yan divê bê gotin: “Min seyarey xomwergêrra” (Min tirimbêla xwe wergêra) yan jî divê bê gotin: “Min seyarey xom wergerrand” (Min tirimbêla xwe wergerand). Dîyar e, di soranîyê da ji bo “tercume kirin”ê rêbaza yekem tê hilibijartin loma jî “wergêrran” ji bo “tercume” û “tercume kirin”ê û “wergêrr” jî ji bo “tercuman”ê tê bikaranîn.

Çawa ku M. Emîn Bozarslan jî di *Baxçê Zimên* da destnîşan dike di rastîyê da “gêran” wek hevallêkera “gerîn”ê ne tenê di soranîyê da, di berhemên edebî yên kevin ên kurmançîyê da jî ji bo rewşên têperkirî dihat bikaranîn (2008: 467-471). Lê dîyar e, ev lêker di kurmançîya nivîskî ya sedsala bîstî da li ber çavan nehatîye girtin û hatîye jibîrkin. Li gor van zanyarîyan jî bi awayekî aşkera derdikeve ku lêkerên “wergeran/wergerîn” û “wergêrran/wergerandin”ê hem ji aliyê manayê ve hem jî ji aliyê dariştinê ve ji hev cuda ne.

Tevî vê rastîyê ev lêker bê ku cîyawazîya wan a manayî û rêzimanî li ber çavan bê girtin di kurmançîyê da bi awayekî bêserûber tîr bikaranîn. Bo nimûne Zana Farqînî di ferhenga xwe da li hember “wergeran”ê bi tirkî “çevirme, tercüme”yê dinivîse (2010: 1964) û wê di şûna “wergerandin/wergêran”ê da bi kar tîne ku herwek li jor hat nîşandan nabe lêkereke têneper ji bo “tercume kirin”ê bê bikaranîn ku pêwîstîya wê bi bireserekê heye. Li ser vê tevlihevîyê di piranîya çavkanîyên kurmançîyê da “werger”a ku forma dema niha ya lêkera “wergerîn”ê ye, wek forma navdêrî ya vê lêkerê ji bo “tercume”yê tê bikaranîn û ji bilî kêşeyeke morfolojîk rê li ber alozîyeke semantîk jî tê vekirin. Lewra bi tu awayî “werger” vê manayê nade

û ji alîyê dariştina xwe ve jî nabe ku di vê manayê da bê bikaranîn.⁴ Li alîyê din gelek kesên ku “wergerandin” û “werger”ê ji bo “tercume kirin” û “tercume”yê bi kar tînin dema dor tê ser “tercuman”ê “wergêr”a soranîyê bi kar tînin ku ew bixwe jî nizanin “wergerandin” û “werger” çawa dibin “wergêr”. Ji bo dîtina vê alozîyê paragrafa jêrîn gelek balkêş e ku tê da “wergerandin” wek lêker, “werger” wek navdêr û “wergêr” jî wek navdêrê bikerê (fail) hatîye bikaranîn:

Bi hizra min, Fêrîkê Ûsiv çawa ku di tevayîya helbesta Kurdî ya nûjen de keleheke lûtkeyî ya zimanê Kurdî ava kirîye, wisa jî **wergêrê** pêşîn û pêşeng ê zimanê Kurdî ye... Rast e lê min ne bawer e ku mirov bikaribe ji alîyê hostetiya **wergêrîyê** ve wan û Fêrîkê Ûsiv bide ber hev... Lewma, gava ku em dêhna xwe didine xebatên Fêrîkê Ûsiv ên di warê **wergerê** de, pêzanînen ku em ji pirtûka berhevok a **wergerên** wî, Bera ber derîya (Yêrêvan, 2006) bo me radigihîne ku Fêrîkê Ûsiv ji van helbestkar û nivîskarên navdar î gerdûnî ev berhem **wergerandine** kurdî (Nemir, 2015: 22).

Ji bo rê li ber vê tevlihevîyê bê girtin bi bawerîya me du rê hene. Rêya yekem ev e ku eger ji bo “tercume kirin”ê “wergerandin”a Celadet Bedirxan bê bikaranîn divê navdêr û bikera wê jî li gor vê bê dariştin. Di vê rewşê da “tercume” û “tercume kirin” dibin “wergerandin” û ji bo “tercuman”ê jî divê ya “wergerîn” ya jî “wergerîner” bê bikaranîn ku ji alîyê qayîdeyên dariştinê ve hev girtî bin. Lê eger em bixwazîn veguhestina nîvco ya soranîyê tamam bikin çawa em ji bo “tercuman”ê “wergêr”ê bi kar tînin divê em ji bo “tercume” û “tercume kirin”ê jî “wergêran”ê bi kar bînin. Lê bi tu awayî nabe ku em “werger”ê ji bo “tercume”yê bi kar bînin û rêzikên morfolojîya kurdî têk bidin.

Lêkerên “gerîn” û “gêran”ê ne tenê di mînaka jorîn da, gelek caran di çêkirina navên bikerî da jî rehên wan ên dema niha (-ger û -gêr) tînin tevlihev kirin ku Bozarslan di xebata xwe ya navborî da bi hurgilî behsa vê dike.⁵ Dîyar e, lêkera “gêran”ê di soranîyê da ji ber ku manaya “birêvebirin û îdarekirin”ê dide (Wehbî Beg, 1942: 93) ji bo birêvebirina kar û çalakîyan û dariştina navdêrên wan ên bikerî “gêr”a reha dema niha ya wê tê bikaranîn. Li ser vê mentiqê ji “şoreş+gêran”ê “şoreşgêr” jî “kar+gêran”ê “kargêr” jî “mey+gêran”ê “meygêr” hatine dariştin. Lê mixabin gelek ferhengdaner û bikarînerên kurmancîyê bê ku bala xwe bidin cîyawazîya manayî û morfolojîka van lêkeran di şûna “-gêr”ê da “-ger”ê bi kar tînin û rê li ber veguhestineke çewt vedikin. Loma jî di şûna bêjeyên jorîn da “şoreşger, karger û meyger”ê bi kar tînin. Bêguman hemû paşgirên “-ger”ê yê kurmancîyê jî ne “-gêr” in. Çawa ku

4 Mixabin di kovara *Kurmancîyê* da jî li hember tercumeyê herwek hevmanayên hev bin “werger” û “wergerandin” di gel hev hatine bikaranîn (bnr: Kurmancî, 1989: 28).

5 M. Emîn Bozarslan di xebata xwe ya navborî da hemû paşgirên “ger” û “gêr”ê bi lêkerên “gerîn” û “gerandin/gêran”ê ve girê dide û paşgira îranî ya “ger”ê li ber çavan nagire. Bo nimûne bêjeyên mîna kîmyager, asinger (hesinger) û zêrînger, binyadger, rojnameger bi vê paşgirê hatine dariştin.

di mînaka bêjeyên “şevger û bager”ê da jî tê dîtin di vir da forma rast “-ger” e. Lewra di vir da manaya rêvebirin û gerandinê nîne, manaya “gerîn”ê heye.

Herwek van paşgirên navborî di mînaka lêkera “têkoşan/têkoşîn”ê da jî pêşgira “tê”yê di gelek weşanên kurmançiyê da wek “te”yê tê wergirtin û lêkera navborî bi çewtî wek “tekoşîn”ê tê bikaranîn. Aşkera ye ku hem di kurmançî hem jî soranîyê da herwek di mînakên “têdan, têwerdan, têkirin, têraman, têwegilan, têperîn...” da jî tê dîtin “tê” wek pêşgirekê lêkerên nû dadirijîne. Herwek van mînakên navborî di kurdîya soranî da jî li ser reha “koşan/koşîn”ê ku forma kurdîkirî ya lêkera “kuşîden”a farisîyê ye lêkera “têkoşan”ê tê dariştin, lê hin bikarînerên kurmançiyê dema vê ji soranîyê werdigirin bê ku bizanin ev lêkereke dariştî ye (tê+koşan), lêkera navborî herwek lêkereke xwerû be bi awayê “tekoşîn”ê bi kar tînin û dibin sedema tevlihevîyeke morfolojîk.

Ji bilî van çewtîyên berbelav çewtîyên lêkeran bi piranî di çarçoveya kêmasîyên takekesî da derdikevin pêşberî me. Di vê çarçoveyê da ji aliyê bikaranîna lêkeran ve di dîwana Rojen Barnasî da em rastî çend çewtîyên din dibin. Tevî ku di kurdîya soranî da lêkera “tehmîkirin”ê wek “çêştin”ê tê bikaranîn jî Barnasî vê lêkerê di demên borî da hin caran wek “çêst” û hin caran jî wek “çêjand”ê bi kar tîne û dibe sedema veguhestineke çewt. Dîyar e, di forma pêşî da guherîneke dengî hatîye kirin û di forma duyem da jî hem guherîneke dengî hem jî çewtîyeke morfolojîk hatîye kirin û bê sedem paşgira “-and”ê li ser lêkereke têper hatîye zêdekirin.

“Wê jî **çêstibû**, çêja bengîyê (2013: 32).

“Kesî nola min **neçêst**” (2013: 33).

“Ji evîne **çêjand** û pê serxweş kir” (2013: 105).

Ji bilî vê, lêkera “bestin”ê jî di dîwana xwe ya yekem da di forma raderî da çewt bi kar tîne. Çawa ku tê zanîn di kurdîyê da gireya raderê “-n” ye, lê eger reha dema borî ya lêkeran bi tîpeke dengnedêr biqede wek “-in”ê tê bikaranîn. Ji ber ku reha dema borî ya lêkera “bestin”ê “best” e û bi dengnedêrekê diqede forma wê ya raderî jî bi “-in”ê tê çêkirin. Tevî vê rastîya morfolojîk Barnasî lêkera navborî wek “bestîn”ê bi kar tîne û di forma wê ya raderî da çewtîyekê dike.

“Rû hatîye bestîn” (2013: 60).⁶

Ji ber ku Barnasî yek ji endamên koma Kurmançiyê ye em dibînin ku lêkera “bestin”ê di hejmara pêşî ya kovara *Kurmançiyê* ya Enstîtûya Kurdî ya Parîsê da jî wek “bestîn”ê tê bikaranîn:

6 Rojen Barnasî di dîwana xwe ya pêşîn da ji bilî van lêkeran hin bêjeyên din jî bi formeke çewt vediguhêze kurmançiyê. Bo nimûne di rûpelên 112 û 152yan yê *Kadizê* da bêjeya “şaristanîyet”ê wek “şarsanîyet”, di rûpelên 153, 165, 176 û 202yan da “aso”yê wek “asiwan”ê û di rûpela 174an da jî “pîrozbahî”yê wek “pîrozbarî”yê bi kar tîne.

“Mixabin, ji bo sedemên siyasî, ji ber bidestketina gelê kurd û parvekirina welatê wî, rê li ber vê pêşveçûyîna dîrokî hate **bestîn**, an asê kirin” (Kurmancî, 1987: 1).

Herwek van çewtîyan Şener Ozmen jî di romana *Rojnivîska Spinozayê* da hin lêkerên soranîyê bi awayekî çewt bi kar tîne. Bo nimûne “daniştin”a soranîyê wek “danişîn”ê bi kar tîne ku di kurmancîyê da hevmanaya wê “rûniştin” e. Herwek dîyar e, her du lêker jî li ser heman reha “niştin”ê hatine dariştin û tenê pêşgirên wan ên “da-” û “rû-”yê ji hev cuda ne. Lê Ozmen bi vê bikaranîna “niştin”a lêkera bingehîn wek “nişîn”ê bi kar tîne ku di kurdîyê da lêkereke weha nîne.

“**Danişîna** me heya pişt nîvro dom kir” (2008: 8).

“Piştî kêliyêkê Siltan jî hat, dubare xêrhatinek germin li Peymanê kir û dîsan ew maçî kir û pêkve **danişîn**” (2008: 41).

“Li bin dara çinarê, **danişî**” (2008: 91).

Ji bilî vê, Ozmen lêkera “rawestan/rawestîn/rawestîyan”ê jî di dema borî da wek “rawest”ê çewt bi kar tîne û dibêje qey radera wê “rawestin” e. Aşkera ye ku ne di soranîyê da ne jî di kurmancîyê da bikaranîneke weha nîne.

“...dê hîn nû biketana hundir, dît û di cîyê xwe de **rawest** û...” (2008: 52).

Ne tenê di reha lêkerên bingehîn da carinan di lêkerên arîkar da jî hin çewtîyên veguhestinê derdikevin pêşberî me. Herwek tê zanîn lêkerên arîkar tîna dawîya navdêr û rengdêran û ji wan lêkerên lêkdayî çê dîkin. Lêkerên “kirin, bûn, dan”ê di kurdîyê da lêkerên arîkar ên herî çalاک in. Kawa Nemir di *Selpakfiroşê* da lêkera “henasedan”ê ku di kurmancîyê da jî bi heman lêkera arîkar a “dan”ê wek “nefesdan”ê tê bikaranîn, wek “henasekirin”ê bi kar tîne û lêkerên arîkar ên “dan” û “kirin”ê tevlihev dike. Eger helbestvan “henase”yê di manaya “bêhn”ê da bi kar anîbe ew jî çewtîyeke din e, lewra di soranîyê da ji bo vê lêkerê “bonkirin” tê bikaranîn, ne “henasekirin”.

“Dest û diran kîp, **henase dikim** sersûrmanên xaka min a ku diçe ava” (2014: 20).

3.2. Çewtîyên Bikaranîna Navdêran

Navdêra “zanist”ê di destpêka salên bîstî da li beramber “ilm”a erebî tê danîn ku li ser reha “zan-”ê û bi arîkarîya paşgira “ist”ê hatîye dariştin. Ji ber vê di sala 1926an da ev bêje di navê “Cemîyeta Zanistî Kurdan”ê da jî tê bikaranîn (Zarî Kirmançî, 1344: 8). Ev bêje bînavber ji wê demê heta niha di weşanên kurdîya soranî da her bi vî awayî tê bikaranîn. Bo nimûne di sala 1940î da ev bêje di *Gelawêjê* da weha hatîye bikaranîn:

“Ême êste le esrêk da dejîn ke be hoy pêşkewtinî **zanistewe** gelêk kun û qujbin û nihênîy tebiêtman bo derkewtuwe.” (H. F., 1940: 2).

[Em niha di esrekê da dijîn ku ji ber pêşketina zanistê gelek kun û kuncik û nihênîyên tebîetê ji bo me aşkera bûye]

Tevî ku di kurdîya soranî da “zanist” wek navdêr ji bo “îlm”ê û “zanistî” jî wek rengdêr ji bo “îlmî”yê hatibe bikaranîn jî D. Îzolî di ferhenga xwe da “zanistî”yê hem ji bo “ilim”a tirkî hem jî ji bo “ilmi”ya tirkî bi kar tîne û du bêjeyên cîyawaz tevlihev dike (2007: 880). Li ser şopa wî Michael Chyet jî di çapa pêşî ya ferhenga xwe da “zanistî”yê ji bo “science”yê bi kar tîne (2003: 681), lê di çapa nû ya ferhenga xwe da vê çewtîya xwe rast dike û li beramber “zanist”ê “science” û li beramber jî “zanistî”yê “scientific”ê bi kar tîne (2020: 432). Li ser van çewtîyên ferhengdaneran zimannas Salih Akin û hin kesên din jî “zanistî”yê di şûna “zanist”ê da bi kar tînin û dikevin nav şaşîyekê:

“**Zanistî**, tevahiya zanyariyên ku xwedî mijareke kifşkirî û nasyarragirtî û herwiha xwedî metodeke taybetî ye. Dema mirov li **zanistî**, babet û mijarên ku Rohat di çarçoveya kurdolojiyê de ... mirov nikare kurdolojiyê wek **zanistiyekê** qebûl bike” (Akin, 2013: 226).

3.3. Çewtîyên Bikaranîna Rengdêran

Di vê mijarê da çewtîya herî berbelav tevlihevkirina navdêra “taybet” û rengdêra “taybetî”yê ye. “Taybet” di kurdîyê da navdêr e û li hin deveran wek navên jinan jî tê bikaranîn, lê “taybetî” rengdêr e û bi arîkarîya paşgira “-î”yê ji navdêra “taybet”ê hatîye dariştin. Lewra çawa paşgira “-î”yê ji navdêra “av”ê, rengdêra “avî”yê çê dike, ji navdêra “taybet”ê jî rengdêra “taybetî”yê dadirijîne. Ji ber vê di kurdîya soranî da “taybet” hertim wek navdêrê û “taybetî” jî wek rengdêrê tê bikaranîn. Eger em berê xwe bidin van risteyên jêrîn ên Bile û Îbrahîm Ehmedî ku heman kes in, em dê bibînin ku “taybetî”yê wek rengdêra navdêrên “nûsîn” û “hoy”ê bi kar anîye:

“...ke hêşta çeşnêkî nûsînî **taybetî** nîye ke zimanî kurdî pê binûsrê...” (Bile, 1939: 2)

*[...ku hîna çeşnekî nivîsîna **taybetî** nîne ku zimanê kurdî pê bê nivîsîn...]*

“Le jimarey mangî pêşûmana le rûy hendê hoy **taybetîyewe** paş encamî (Wişey Mang) nenûsrabû” (Ehmed, 1945: 4).

*[Di hejmara meha pêşî ya me da ji ber hînek sedemên **taybetî** paş encama (Bêjeya Mehê) nehatibû nivîsîn]*

Di risteya jêrîn a Homer Dizeyî da “taybet” wek navdêrê hatîye bikaranîn:

“...zor asayî buwe danîştwanî her yekêk lew nawçane le ber kizîy hatûço û zor hoy dîkeş her be şewezarî nawçey xoy diwabê û her eweşî be zimanî xoy danabê û hellbeta her wişey **taybet** bew nawçeyeweşî be kar hênabê” (2012: 21).

*[...gelek asayî bûye rûniştvanên her yek ji wan navçeyan ji ber kêmbûna çûnûhatinê û gelek sedemên din jî her bi şêwezarên navçeyên xwe axiftibin û her wê jî zimanê xwe zanibe û helbet her bêjeya **taybet** bi wê navçeyê jî bi kar anibe]*

Ji dawîya salên sihî heta îro jî di kurdîya soranî da bi giştî “taybetî” wek rengdêrê û “taybet” wek navdêrê hatibin bikaranîn jî hin zimannasên kurd di weşanên salên heftêyî da bêjeya “taybetî”yê car bi car wek navdêrê di şûna “xusûsiyet”a erebî da bi kar tînin û dibin sedema aloziyeke morfolojîk. Di mînakên jêrîn da Nesrîn Fexrî û Mesûd Mihemed “taybetî”yê di şûna “xusûsiyet”a erebî da wek navdêr bi kar tînin.

“Êsta le ber giringî ew base w **taybetîye** wîrdaney lem (ve- we)ye da heye...” (Fexrî, 1973: 236).

*[Niha ji ber giringîya wê mijarê û **taybetîyên** hûr ên di van (ve-we)yê hene...]*

“...kêşe û bêne û berey siruşt û **taybetîyekanî** deng û birge û...” (Mihemed, 1975: 569).

*[...kêşe û bîne û bibeya siruşt û **taybetîyên** deng û kîte û...]*

Çend sal paşê hin zimannas ji vê aloziyê haydar dibin û hewl didin jê ra çareyekê peyda bikin. Wirya Umer di gotareke xwe da ji bo “xusûsiyet”ê “taybetîyetî”yê bi kar tîne û bi paşgira “-(y)etî”yê ji rengdêra navborî navdêrekê dadirijîne.

“Yekê le **taybetîyetîyekanî** em sête ewe e ke şwênyan le riste da degorêt” (1983: 262).

*[Yek ji **taybetîyetîyên** vê sete ew e ku cihê wan di hevokê da diguhere]*

Lê dîyar e ev “taybetîyetî”ya Wirya Umer cihê xwe nagire û salên paşê bêjeya “taybetmendî”yê di şûna “xusûsiyet”a erebî da tê bikaranîn û cihê xwe digire. Herçend piştî aloziyeke demkî di soranîyê da ev kêşe hatibe çareserkirin jî ev bêje di ferheng û weşanên kurmancîyê da hîna jî tîn tevlihevkin. Bo nimûne, Îzolî di ferhenga xwe da herçend “taybetî”yê wek rengdêr bide zanîn (2007: 610) û di mînakên mîna “îşareta taybetî, erebeke taybetî”yê da (2007: 724,727) wê wek rengdêrê bi awayekî rast bi kar bîne jî di hin mînakên mîna “tîmên taybet”ê da “taybet”ê (2007: 635) wek rengdêrê bi kar tîne. Zana Farqînî di ferhenga xwe daberevajîyê soranîyê “taybet”ê rengdêr û “taybetî”yê jî navdêr dide zanîn. Ji bo vê jî herwek Nesrîn Fexrî û Mesûd Mihemedî manaya “xusûsiyet”a erebî û “özellik”a tirkîyê dide “taybetî”yê û bi vî awayî manayên “taybetî” û “taybetmendî”yê tevlihev dike. Piştî vê ji bo “taybetmendî”yê jî bi tirkî bêjeyên “özüllük, özgüllük, mahsus, münhasır”ê bi kar tîne û vê carê jî manaya “taybet”ê li “taybetmendî”yê bar dike (2010: 1811). Bi

vî awayî bêjeyên “taybet, taybetî û taybetmendî”yê hem ji alîyê polînkirina bêjeyî ve (word class) hem jî ji alîyê semantîkê ve tevlihev dike. Lê herwek li jor jî hat destnîşankirin “taybet” navdêr e û beramberî “xas”a erebîyê tê bikaranîn ku di vî zimanî da jî ev bêje wek navdêrê tê qebûlîkirin. Loma jî Michael L. Chyet di ferhenga xwe da destnîşan dike ku “taybetî” rengdêr e û beramberî “special” û “particular”a îngilîzîyê ye û “taybetmendî” jî navdêr e û beramberî “trait” û “characteristic”a îngilîzîyê ye (2003: 598). Hemû ev mînak jî nîşan didin ku divê ev her sê bêjeyên ku ji soranîyê bo kurmancîyê hatine veguhestin wek soranîyê bînan bikaranîn da ku alozîyêke rêzimanî û manayî di navbera her du zarên kurdî da çê nebe.

Herwek “taybet” û “taybetî”yê Kawa Nemir jî rengdêra “namo”yê û navdêra “namoyî”yê tevlihev dike. Çawa ku li jor jî amaje pê hat kirin paşgira “-î”yê dema li navdêrekê bê zêdekirin ji wê navdêrê rengdêrekê çê dike, lê di heman demê da ev paşgir dema bê dawîya rengdêrekê ji wê jî navdêreke razber çê dike. Herwek “xerîb” û “xerîbî”, “bîyanî” û “bîyanîtî”yê. Lê Kawa Nemir “namo”ya soranîyê ku hevmanaya “xerîb” û “bîyanî”yê ye û di eslê xwe da rengdêr e, mîna ku ne rengdêr be wê bi paşgira “-î”yê di erka rengdêrê da bi kar tîne. Aşkera ye ku di mînaka jêrîn da “namoyî” wek rengdêra “bajar”ê hatîye bikaranîn û divê ne wek “bajarê namoyî”, wek “bajarê namo” bihata bikaranîn. Lê eger em “namoyî”yê wek navdêrêjî qebûl bikin wê demê divê bihata tewandin û wek “bajarê namoyîyê” bihata bikaranîn.

“Derwaze xwe digire, bajarê **namoyî**

Dadide rûyê mêrikê canbaz” (2014: 48).

4. CÎYAWAZÎ Û TEVLİHEVÎYÊN FONOLOJÎK

Ev cure tevlihevî, mîna tevlihevîyên semantîk alozîya manayî çê nekin jî ji alîyê hevgirtinê ve nelîhevîyêkê derdixin holê. Loma jî di bêjeyên weha da kîjan form resen û kevintir be û di kîjan zarî da cihgirtir be divê ew form bê pejrandin. Cîyawazî û tevlihevîyên fonolojîk di navbera soranî û kurmancîyê da di du kategorîyan da derdikevin pêşberî me ku di bêjeyên kategorîya yekem da mirov nikare behsa rastî û çewtîyê bike û ev bêje guherteyên hev in. Loma jî divê mirov ji nav wan yekî hîlbijêre û eger mumkîn be divê di her du zaran da jî forma hevbeş tercîh bike. Lê di bêjeyên kategorîya duyem da li gor materyalên nivîskî û devkî yên zimanê kurdî mirov dikare behsa forma rast û çewt bike û divê ya rast hîlbijêre.

4.1. Cîyawazîyên Guherteyî

4.1.1. Mamosta-Mamoste

Ji bilî bikaranîna devkî cara pêşîn em di *Pêşkewtinê* da (1920) rastî bêjeya “mamosta”yê tên (*Pêşkewtin*, 1920: 1) ku li beramberî “seyda û muelim”ê tê

bikaranîn. Herçend salek paşê ev bêje di *Hînkere* da wek “mamoste”yê bê bikaranîn jî (1921: 12) salên paşê di hemû weşanên Başûrê da wek “mamosta”yê cihgir dibe û di kurdîya soranî da berdewam bi vî awayî tê bikaranîn. Ji ber ku bêjeya navborî ji du bêjeyên “mam” û “hosta/westa/hoste”yê pêk tê û sê guherteyên bêjeya duyem hene, hem “mamosta” hem jî “mamoste” ji aliyê dariştina xwe ve rast in. Loma jî Kamiran Bedirxan herwek *Hînkere* sala 1932yandî helbesteke xwe davê bêjeyê wek “mamhoste”yê (1932: 3), di hejmara heştan a *Hawarê* da jî nivîskarek nasnavê “Mamoste”yê bi kar tîne û bi vî awayî ev bêje di kurmancîyê da wek “mamoste”yê cih digire. Herçend ji aliyê dariştinê ve her du guherter rast bin jî ji bo hevgerîna di şûna “mamoste”yê da herwek soranîyê “mamosta” bê bikaranîn dê çêtir be. Lewra di pehlewiyê da jî beşa duyem a vê bêjeyê wek “awistad/ostad”ê tê bikaranîn (Fereveşî, 1381: 28) ku “ustad”a farisî û “westa û hosta”ya kurdî jî reha xwe ji wê digirin. Jixwe roja îro jî di farisî û erebî da ustad/ustaz ji bo kesên zana û mamostayên zanîngehê tê bikaranîn.

4.1.2. Govar-Kovar

“Govar” di kurdîya soranî da li ser analojîya “mecmûa”ya erebî-osmanî herwek bêjeya “guh+ar”ê ji bêjeya “gov” û paşgira “-ar”ê tê dariştin. Dîyar e, “gom, gov û kom” sê bêjeyên peywendîdar in ku manaya “kombûn û civan”ê didin. “Gov û gom” wek guherteyên hev ji bo cihê kombûna pezan (Hejar, 1369: 711, 717; Farqînî, 2010: 717; Îzolî, 2007: 247) û gom jî bi serê xwe ji bo cihê kombûna avê tê bikaranîn (Hejar, 1369: 717; Farqînî, 2010: 708; Îzolî, 2007: 245). Herwek vê, Cemal Nebez bêjeyên “ko” û “go”yê jî guherteyên hev dizane ku manaya “kombûn û civîn”ê didin û di zimanê latînî da beramberî bêjeyên “co, com û cun”ê ne ku ew jî di manaya “pêkvebûn”ê da tên bikaranîn (2008: 198).

Ev bêje îro di kurdîya soranî da bi awayê “govar”ê cihê xwe girtibe jî di salên destpêkê da di mînakê *Zarî Kirmancîyê* (1926-1932) da pêşî wek “kovar”ê hatiye bikaranîn û li ser her 24 bergên vê kovarê ev hevok hatiye nivîsîn: “Kovarêkî îctîmaî, tarîxî fennî edebî ye” (1344 h., 1932). Ji bilî van guherteyan carinan di hin weşanan da wek “gowar” û “kowar”ê jî hatiye bikaranîn. Bo nimûne di *Dengê Gêtiy Taze* û *Mêjûy Edebî Kurdî* ya Xeznedar da wek “kowar” hatiye bikaranîn: “Gelawêj **kovarêkî** manganey edebî û komellayetî bû” (Xeznedar, 2010: 142).

Li hember vê herwek li jor jî hat behskirin ev bêje piştî hejmara şeşan a *Hawarê* di kurmancîyê da li ser rêça *Zarî Kirmancîyê* bi forma “kovar”ê tê wergirtin û bi vî awayî belav dibe. Dîyar e, wek qayîdeyê fonolojîk dengên “g” û “k”yê li hev diguherin û di encama vê da jî ev bêje hem di nav soranîyê bi xwe hem jî di nav soranî û kurmancîyê da bûye sedema cotstandardîyê.

4.1.3. Helwêst-Helwest⁷

“Helwêst” di kurdîya soranî dali ser mentîqa “mewqîf” a erebîyê hatîye dariştin ku lêkera “westan”ê hevmanaya “weqefe”yê ye. Ji ber ku lêkera “westan”ê li hin deveran wek “wêstan”ê jî tê bilêvkirin piranîya bikarînerên wê ji bo vê bêjeyê forma duyem hîlbijartîye û ew wek “helwêst”ê bi kar anîye. Lê hin kesan jî li ser lêkera “westan”ê ev bêje wek “hellwest”ê bi kar anîye. Ji ber vê di hejmara yekem a *GovarîKorrî Zanyarî Kurdê* da ji bo vê bêjeyê “hellwest” tê pêşnîyazkirin (1973: 518) û di hejmara duyem a sala 1974an da jî dubare li hember “mewqîf”ê “hellwest” tê danîn û di stûna “têbînî”yê da jî “hellwest” ji “hellwêst”ê rasttir tê destnîşankirin (1974: 183). Ji ber vê di hejmarên paşê da kesên wek Mesûd Mihemed herwek di hevoka “ewsas detwanîm pêdagîrim le ser **hellwestî** xom û billêm min rast im û ew hell e” (1975: 582) da jî tê dîtin “hellwest”ê bi kar tînin.

Wek delîleke din a vê rastîyê herçend di mînaka “helwêst”ê da di soranîyê da bi piranî “reha wêstan”ê hatibe hîlbijartin jî di bêjeya “helwestekirdin”ê da reha “westan”ê hatîye hîlbijartin û di nav soranîyê bixwe da jî di mînaka van bêjeyan da cotstandardîyekê çê bûye. Dema mirov bêjeyên “westan” û “rawestan”ê jî li ber çavan digire bi raya me ji van bêjeyan reha “westan”ê wek standard bê pejirandin dê ji alîyê hevgerîtinê ve baştir be. Mîna ku lijneya Korî Zanyarî Kurdê jî pêşnîyaz kirîye di mînaka vê bêjeyê da ne zarê wergir (kurmançî)e ger zarê serçavî (soranî) “helwêst”ê wek “helwest”ê bi kar bîne dê ji bo hevgerîtinê çêtir be.

4.2. Têvlihevîyên Fonolojîk

4.2.1. Têbînî-Têbinî

“Têbînî” ji morfema “tê-”, “bîn” a reha dema niha ya lêkera “dîtin/bînîn”ê û ji paşgira “-î”yê pêk tê. Hejar ji manaya wê ya îro cudatir di ferhenga xwe damanaya hizir û fikra piştî kar bide pê jî (1369: 172) roja îro zêdetir di şûna “mulaheze”yê da tê bikaranîn û di gel lêkera arîkar a “kirdin/kirin”ê wek lêker jî tê bikaranîn (Şêxanî, 2009: 172). Ji alîyê manayê ve di navbera soranî û kurmançîyê da li ser vê bêjeyê tu kêşeyek nebe jî ji alîyê nivîsînê ve kêşeyeke berbiçav xuya dike. Lewra eger hinek kes vê bêjeyê wek “tê+bin+î”yê fam bikin divê mirov bi bîr bîne ku morfema “tê-”yê di kurdîyê da tê pêşîya lêkeran û ji wan bêjeyên nû dadijîne. Dema mirov bêjeyên “têdan, têkirin, têwerdan” û gelekên din li ber çavan bigire pir aşkera ye ku morfema duyem ne “bin” e, “bîn” e. Dema weha be bikarînerên kurmançîyê divê dest ji “têbinî”yê berdînin û “têbînî”yê bi kar bînin.

7 Li herêma Behdînanê ev bêje wek “helwîst”ê jî tê bilêvkirin.

4.2.2. Pêwîst-Pêwîst

“Pêwîst” li hember “lazim”a erebî ji morfema “pê-” û reha dema borî ya lêkera “wîstin”ê hatîye dariştin. Reşîd Necîb di 1934an da vê bêjeyê weha bi kar tîne:

Be pêy felsefey Zoroastryanîzmî bo derkewtinî hemû şitêk bûnî pêçewaney ew şite **pêwîst** e... be kurtî bo helsûranî karûbarî gêtî bûnî du hêzî cwê çeşn **pêwîst** e (1934: 47).

*[Li gor felsefeya Zoroastryanîzmê ji bo derketina her tiştekî hebûna berevajî ya wî tiştî **pêwîst** e... bi kurtî ji bo gerandina karûbarê kâinatê du hêzên cîyawaz **pêwîst** in]*

Tevî ku ev bêje nêzî sed salî ye bê awarte di kurdîya soranî da weha tê bikaranîn jî hin nivîskarên kurmancîyê ji ber ku reha wê nezanîye yan li ber çavan negirtîyedi şûna “pêwîst”ê da bi guherîneke dengî “pêwîst” bi kar anîye û bûne sedema veguhestineke çewt. Rojen Barnas di hejmarên pêşî yê *Kurmancîyê* da gelek caran vê bêjeyê wek “pêwîst”ê bi kar tîne:

“Ji bo biservebûna edebiyata klasîkî ev **pêwîst** e, lê îro ne heliz e... lê hemî gotinên **pêwîst** tê de hene, ji derva nemane” (1989: 22).

“... ji bona wan navekî kurdî danîn ewçend ne **pêwîst** e” (1990: 52).

Herwek Barnas, Reşo Zîlanî jî di hin nivîsên xwe yê *Kurmancîyê* da vê bêjeyê wek “pêwîst”ê bi kar anîye:

“Wek hate gotin, di dema nivîsandina jîmaran de, **pêwîst** e, ku ew li gor cîh û halê di hevokê de bêne tewandin” (1995: 165).

“**Pêwîst** e em li vir bibêjin, ku Kurdên bakur di vî warî de nimûneyeke helez radixin ber çavan” (1996: 217).

Ji ber vê bikaranîna çewt ya pêşî roja îro jî di hin ferhengên kurmancîyê da “pêwîst” mîna ku guherteya “pêwîst”ê be di gel “pêwîst”ê tê bikaranîn (bnr: Farqînî, 2010: 1416).

4.2.3. Nerît-Nêrît

“Nerît” di kurdîya soranî da bi awayekî berbelav di manaya “tradîsyon”ê da bê bikaranîn jî Wahby û Edmonds di ferhenga xwe da li hember wê “custom, practice, order, organization” (1966: 97), Hejar jî di ferhenga xwe da li hember wê “xide, xû û akar”ê dinivîse (1369: 882). Lê tevî van manakirinên awarte jî di deqên nivîskî da em rastî van manayan nayên. Ev bêje di hejmarên pêşî yê *Gelawêjê* da di manaya “tradîsyon”ê da weha hatîye bikaranîn:

“Em **nerîtî** zimanbijarkirdnewe ke dahat le hemû willatêk da bûye hoy hewl û teqelayekî zor le naw miletan da bellam hemûyan le diway girr û pifî sardbûnewe.” (Eyn, 1940: 5).

[Ev nerîta vebijartina ziman ku hat di hemû welatan da bû sedema gelek hewldanan di nav miletan da lê piştî demekê gir û pifa hemûyan sar bû.]

“... bellam em kare karî **nerîtperistî** weya xopêşandan nîye...” (R. N., 1940: 5).

[... lê ev kar karê nerîtperistî yan xwenîşandanê nîne...]

Dîyar e, ev bêje bi vê manayê dema derbasî kurmançiyê dibe wek “nêrît”ê tê wergirtin û mîna bêjeyên jorîn tê da guherîneke fonolojîk tê kirin (bnr: Farqînî, 2010: 1299). Îzolî di ferhenga xwe da vê bêjeyê wek “nerît”ê rast wergire jî li ser rêça Wahby û Edmondsitenê manaya pratîkê dide pê (2007: 424) ku îro jî vê manayê zêdetir di şûna “tradisyon”ê da tê bikaranîn. Lê ji hemûyan cudatir Umîd Demîrhan di ferhenga xwe da “nerît” û “nêrît”ê wek du bêjeyên cuda mana dike û li kêşeya fonolojîk kêşeyeke semantîk jî zêde dike. Navborî “nerît”ê wek “tetbîq” (2007: 265) û “nêrît”ê jî wek “rewîşt û tîtal”ê dide zanîn (2007: 268) ku di eslê xwe da tiştêkî weha nîne. Li ser vê mirov dikare bibêje ku ev bêje wek soranîyê divê wek “nerît”ê û bi manaya “tradisyon”ê bê bikaranîn û rê li ber tevlihevîya dengî û manayî bê girtin.

4.2.4. Netewe-Netew

Bêjeya “netewe”yê di kurdiya soranî da li hember “qewm”a erebî û “nation”a îngilîzîyê tê dariştin. Ji ber ku bêjeyê nû ye dema Tewfîq Wehbî di sala 1940î da wê bi kar tîne di nav kevanekê da li teniştê wê bêjeya “qewm”ê jî dinivîse.

“Em bizûtnewe barkirdinêkî giştî (umûmî) bû ke le layen **neteweyekî** (qewmêkî) gewrewe des pê kirabû” (1940: 13).

[Ev bizav barkirineke giştî (umûmî) bû ku ji aliyê neteweyekî (qewmêkî) mezin ve dest pê hatibû kirin]

Salên paşê li ser reha “netewe”yê, bêjeyên “neteweyî” (national) û “netewayetî”yê (nationalism) jî tên dariştin. Lê di gelek çavkanîyên kurmançiyê da “e”ya dawîya “netewe”yê tê xistin û bêjeyên navborî wek “netew” û “netewî” bi veguhestineke çewt tên bikaranîn. Hin caran em di heman berheman da hem rastî bikaranîna çewt dibin hem jî ya rast dibin. Rojen Barnas di dîwana xwe ya pêşî da vê bêjeyê bi her du awayan jî bi kar tîne:

“Karkerên hemû paleyan / gel û **netewên** bindest” (2013: 85).

“Tu! / Ey **neteweyê** min” (2013: 230).

Îzolî di ferhenga xwe da herçend “netewe”yê rast bi kar bîne jî “neteweyî”yê hem bi awayê çewt wek “netewî”yê hem jî bi awayê rast wek “neteweyî”yê bi kar tîne (2007: 425). Li ser vê rêçê Şener Ozmen jî di *Rojnivîska Spinozayê* da bêjeya navborî bi her du awayan bi kar tîne û serederîya guherteyê pê dike:

“... di destê hemûyan de ala **netewî**, ala rengîn...” (2008: 93).

“...komek pêşmerge li pê, sirûdên **neteweyî** digotin” (2008: 177).

4.2.5. Misoger-Mîsoger

“Misoger” di kurdîya soranî da li hember “qetî” û “garantî”yê tê bikaranîn. Eslê vê bêjeyê vedigere ser bêjeya “sîgorta”yê ku di zimanê rojane yê erebîya Îraqê da wek “misoger”ê teşe digire û ji wir jî derbasî kurdîya soranî dibe (Chyet, 2003: 392). Mihemed Mewlûd Mem di romana xwe ya *Karwan û Segwerrê* da vê bêjeyê weha bi kar tîne:

“çît bo dwarejî çewsawekan misoger kirduwe?” (2003: 11).

[te ji bo paşeroja çewisandîyan çi misoger kirîye?]

Dîyar e, “misoger” jî mîna bêjeyên navborî di hin çavkanîyên kurmancîyê da bi guherîneke fonolojîk wek “mîsoger”ê tê wergirtin. Ji ber vê bikaranîna çewt jî ferhengdanerên kurmancîyê di ferhengên xwe da cih dane her du forman jî û dîsa serederîya guherteyê bi vê forma çewt kirine. Bo nimûne Zana Farqînî di ferhenga xwe da bi heman manayê hem “misoger”ê (2010: 1228) hem jî “mîsoger”ê (2010: 1237) bi kar tîne. Dîyar e, ev bêje ji ber ku ne guherteyên hev in divê “mîsoger” bê terikandin û di şûna wê da wek soranîyê “misoger” bê bikaranîn.

4.2.6. Giring-Girîng

“Giring” di kurdîya soranî da di manaya “muhîm”ê da tê bikaranîn û tu guherteya wê nîne. Herçend di ferhengên pêşî yê kurmancîyê da ev bêje di forma “giring”ê da hatibe nivîsîn jî (Zîyaeddin Paşa, 1978: 109; Anter, 2012: 57) ji ber zehmetîya bilêvkirina du “i”yan di du kîteyên li dû hev da “i”ya kîteya duyem bi “î”yê hatîye guhertin. Lê forma resen ya bêjeyê ji ber ku di her du zaran da jî “giring” e divê di şûna “girîng”ê da di kurmancîyê da jî “giring” bê bikaranîn û rê li ber vê tevlihevîyê bê girtin.

5. TERKE-BÊJYÊN SORANÎYÊ DI KURMANCÎYÊ DA

Ev sed sal in ji bo afirandina zimanekî petî kurd bi giştî û kurdên Başûrê bi taybetî di hemû qadên jîyanê da di nav hewldanên dariştina bêjeyên nû da ne. Loma jî di kurdîya soranî da di vê maweyê da berdewam bêje têndariştin, lê di nav van bêjeyan da hinek jê ji ber sedemên cuda piştî demekê tên terikandin. Li hember vê tevî ku

kurdên Bakurê van bêjeyan ji kurdên Başûrê jî digirin dest ji wan bernadin û heta roja îro jî bi kar tînin. Bêguman ev rewş di navbera her du zarên kurdî da kêşeyekê çê dibe û dibe sedema tevlihevîyeke termînolojîk. Ji bo vê em dê berê xwe bidin çar bêjeyan ku di soranîyê da hatine dariştin, lê îro ji soranîyê bêhtir di kurmancîyê da tînin bikaranîn.

5.1. Wêje û Biwêj

“Wêje” di kurdîya soranî da herwek “biwêj”ê li ser reha dema niha ya lêkera “watey”ê ya hewramîyê hatîye dariştin. Bi vî awayî “wêje” di şûna “edebîyat”ê û “biwêj” jî ji bo “helbestvan û edîb” hatine dahênan. Çawa ku li jor jî hat nîşandan li ser “wat”a reha dema borî ya vê lêkerê “wate” û “wata” jî hatine dariştin ku îro di soranîyê da yek ji bo “yanî”yê ya din jî ji bo “mana”yê tînin bikaranîn. Li alîyê din di heman salan da Celadet Bedirxan jî li ser “bêj”a reha dema niha ya lêkera “gotin”ê ku hevmanaya “watey”ê ye “bêje”yê ji bo “kelîme”ya erebî çê dibe. Nexwe ji alîyê reh û dariştinê ve di navbera “wêje” û “bêje”yê da tu cîyawazî nîne ku îro di kurmancîyê da yek ji bo “edebîyat”ê û ya din jî ji bo “kelîme”yê tînin bikaranîn. Herçend ev bêje di soranîyê da hatibin dariştin jî piştî demekê hem “wêje” hem jî “biwêj” bi tevahî tînin terikandin û careke din “edeb”, “edebîyat” û “şair” tînin bikaranîn. Li hember vê heta niha jî “wêje” di kurmancîyê da tînin bikaranîn ji bo xatirê “kurdîya xwerû” tînin parastin, lê “biwêj”a ku li ser reha “wêj”ê hatibû dariştin herwek li jor jî hat behskirin ne wek “edîb û helbestvan”ê di şûna “idiom”ê da tînin bikaranîn. Herwek li jor jî hat destnîşankirin “biwêj” hem ji alîyê manayê ve hem jî ji alîyê şeweyê dariştinê ve nabe ku ji bo “idiom”ê bê bikaranîn û herçî “wêje” ye tevî ku bêjeyêke kêşedar e û ji alîyê dariştinê ve tu cîyawazîya wê ji “bêje”yê nîne jî bi raya me bikarîner di bikaranîn û bikarneanîna wê da azad in.

5.2. Helbest

“Helbest” jî herwek “helwest”ê ji pêşgira “hel-”ê û “best”a reha dema niha ya lêkera “bestin”ê hatîye dariştin. Bi vî awayî li ser “bestin”a ku hevmanaya “gîrêdan”ê ye û bi pêşgira “hel-”ê bêjeyêke nû hatîye çêkirin. Hevîndê Sorî di sala 1932yan da di hejmara 7an a *Hawarê* da vê bêjeyê bi vî awayî bi kar tîne:

“...lew deme yonanîyeqan fiqr u mêşqî xoyan be **“Helbest”** rêq dexist we destyan deqirde bêjîni ew **helbeste** be goranî. ...” (1932: 3).

[...di wê demê da yûnanîyan fikir û mêjîyê xwe bi **“helbest”**ê rêk dixist û wan dest pê dikir bi gotina wê **helbestê** bi awayekî stranî. ...]

Goran di sala 1934an da vê bêjeyê hem di nav helbesteke xwe da bi kar tîne hem jî bi navê “Helbestî Derûnî”ê wê dike sernavê helbesta xwe.

“**Hellbestî** Derûnî

Herçen ekem, ew xeyalley pê mestim,
Bom naxrête naw çwarçêwey **hellbestim!**” (1934: 36).

[Hellbesta Derûnî]

*Herçen dikim, wê xeyala pê mestim,
Nakeve nav çarçoveya **hellbest'im!***

Ji bilî vê Goran di dîwanên xwe da gelek caran vê bêjeyê bi kar tîne û herwek “Hellbestî Derûnî”yê di helbestên xwe yên “Hellbestî Rencaw” û “Hellbestî Peşîman”ê da jîvê bêjeyê wek sernav bi kar tîne.

“Qîbley ‘eşqim! Hoy awazem!

Hêlaney **hellbestî** tazem!” (1389: 61).

[Qîbleya eşqa'm! Sedema awaza'm!

*Hêlîna **hellbesta** min a teze!]*

Şêrko Bêkes vê bêjeyê berbiçavtir dike û di sala 1968an da navê dîwana xwe ya yekem *Tirîfey Hellbest* datîne û her di helbesta yekem a vê dîwanê da jî vê bêjeyê bi kar tîne:

“**Hellbestekanim** bawerr in

Naumêdî û xem enêjin

Rêy tarîkî jîyan ebirrin

Bo azadî, xwên errêjin” (2006: 12-13).

[Hellbestên min bawerî ne

Bêhêvîti û xemê binax dikin

Rêya tarî ya jîyanê dibirin

Ji bo azadîyê, xwên dirêjin]

Salek piştî wî Peşêw jî di dîwana xwe ya pêşî *Firmêsk û Zamê* da vê bêjeyê bi kar tîne:

Min im – siruşt û huner û ciwanî,

Awaz û **hellbest** nûze û goranî,

Yeke be yeke lêwyan maç kirdim,

Minîş bom gutin herçendim twanî (2016: 36).

[Ez im – siruşt û huner û rindî,

*Awaz û **hellbest**stran û nûzî,*

Wan yeko yeko lêvê'm maç kirin,

Ez jî bo wan strîm heta min karî]

Tevî vê bikaranîna berbelav, ji ber ku di nav xelkê da herwek Hejar jî di ferhenga xwe da dîyar dike (1369: 986) “helbest” di manaya gotinên nerast da jî tê bikaranîn di soranîyê da dest ji vê bêjeyê tê kêşan û ji aliyê bikarînerên wê yên berê ve jî tê terikandin. Lê berevajî soranîyê dema ew dest ji “helbest”ê dikêşin bikarînerên kurmancîyê dest diavêjinê û wê zindî dikin. Loma jî roja îro di kurmancîyê da “helbest”ê “şîr” û “helbestvan”ê “şair” daye jibîrkirin. Wek nîşaneyê vê cihgîrbûnê jî gelek kes hene ku navên keçên xwe “Helbest” danîye û datînin ku di vir da manaya wê ya nû li ber çavan hatîye girtin, ne ku manaya wê ya nerênî ya gelêrî. Loma jî di vê xalê da herçend soranî zarê serçavî be jî bi raya me bikarînerên kurmancîyê di vê pêdagîrîya xwe da li ser rêyeke rasttir in.

5.3. Bertek

Li gor zanyarîyên me cara pêşî Mesûd Mihemed sala 1988an di xebata xwe ya *Zarawesazîyê Pêwaneyê* da vê bêjeyê dadihêne. Navborî “tek”ê ji bo “fî”a erebî û “bertek”ê jî ji bo “red fî”ê pêşniyaz dike (1988: 21). Tevî vê yekê ev bêje di soranîyê da zêde berbelav nabe û tê jibîrkirin. Loma jî paşê li ser mentîqa “fî” û “red fî”a erebî ji bo “fî”ê “kar” û ji bo “red fî”ê jî “kardanewe”yê bi kar tînin. Tevî ku “bertek” di soranîyê da cihgir nabe jî Zana Farqînî li ser rêça Mesûd Mihemedî di ferhenga xwe da “tek”ê ji bo “aksiyon” û “haraket”a tirkîyê (2010: 1822) û “bertek”ê jî ji bo “tepkî”ya tirkîyê bi kar tîne (2010: 142) û dibe sedem ku gelek kesên ku ji ferhenga wî sûd werdigirin vê bêjeyê bi awayekî berbelav bi kar bînin. Weha xuya ye ku Mesud Mihemedî ji lêkera “tekan”ê ku manaya bizav û tevgerê dide, manayeke weha dayevê bêjeyê, lê tevî vê jî mirov nikare bêjeya “tek”ê ji bo “fî”a erebîyê bi kar bîne. Ji ber vê bi raya me bikarînerên kurmancîyê divê dest ji vê bêjeyê bikêşin û ji bo vê bêjeyê li ser rêça soranîyê “karvedan”ê bi kar bînin ku forma kurmancîkirî ya “kardanewe”yê ye.

6. ENCAM

Çawa ku li jor jî hat behskirin hevgirtin û pêşvebirina zimanê kurdî di sedsala borî da di nav ronakbîrên kurdan da bi awayekî germ tê gengeşekirin, lê dabirînen sîyasî derbeke mezin li vê hewldanê dixin û navendên ronakbîrîya kurdî ji hev dûr dixin. Ji ber vê jî di danûstendina navzimanî ya zarên kurdî da hin kêşe peyda dibin. Bi taybetî kurdên Bakurê dema hin bêjeyên kurdîya soranî werdigirin ji aliyê semantîk, morfolojîk û fonolojîk ve dikevin nav çewtîyan û berevajî nîyeta xwe ya lihevnezişkûnê dibin sedem ku her du zarên kurdî di mînaka hin bêjeyan da ji hev dûr bikevin.

Çawa ku Celadet Bedirxan di mînaka bêjeya “komel”ê da demildest çewtîya xwe rast dike bi bawerîya me divê bikarînerên kurmancîyê yên îro jî “komel”ê ji

bo cemîyetê, “biwêj”ê ji bo îdyomê, “kirde”yê ji bo bikerê, “wate”yê ji bo manayê, “navçe”yê ji bo qezayê, “jakaw”ê ji bo dirindeyê, “xawen”ê ji bo rûmetê, “tenanet”ê ji bo tenêtîyê û “bûnewer”ê ji bo hebûnê bi kar neînin. Bi taybetî biwêj, kirde û wate gelek belav bûne û herwek li jor hat pêşnîyazkirin di şûna “biwêj”ê da “îdyom”, ji bo “wate”yê “mana” yan “wata” û ji bo “kirde”ye jî herwek soranîyê divê bêjeya “biker”ê bê bikaranîn.

Çewtîyên morfolojîk jî wek çewtîyên semantîk kêşeyên cidî ne. Bi taybetî di mînaka “werger”ê da em dibînin ku qayîdeya têperî û teneperîya lêkerên kurdî qet li ber çavan nehatîye girtin û bi çewtî ji bo “tercume”yê hatîye bikaranîn. Çawa em ji bo “tercuman”ê “wergêr”a soranîyê bi kar tînin divê em di şûna “werger”ê da jî “wergêran”ê bi kar bînin û vê çewtîyê çareser bikin. Herçî lêkerên “daniştin, bestin, çêştin û henase dan”ê ne, ew jî divê wek soranîyê bînin bikaranîn û nabe ku di reha wan a dema borî da yan jî di lêkera wan a arîkar da guherîn bînin çêkirin. Herweha “zanist û “zanistî” û “taybet” û “taybetî” jî divê ji alîyê polînkirina bêjeyî ve bînin rastkirin û “zanist” û “taybet” wek navdêr û “zanistî” û “taybetî” jî wek rengdêr bînin bikaranîn.

Guherînen fonolojîk di nav veguhestina navzimanî da li gor kategorîyên din nîsbeten kêşeyên siviktir in. Bêjeyên mamosta-mamoste, govar-kovar û helwêst-helwestê wek guherteyên hev heta radeyekê dikarin di şûna hev da bînin bikaranîn, lewra di nav soranîyê bixwe da jî “govar”, “kovar”, “gowar” û “kowar”, “helwêst”, “helwest” û “helweste”, kême be jî “mamosta” û “mamoste” bi du yan sê guherteyan hatine bikaranîn. Lê di “giring”ê da mirov nikare vî tiştî bibêje û di soranîyê da her bi awayê xwe yê “giring”ê hatîye bikaranîn. Bi bawerîya me “nêrît, têbînî, pêwîst, netew û mîsoger” jî divê demildest bînin rastkirin, lewra “têbînî” jî “bîn”a reha dema niha ya lêkera “dîtin/bînîn”ê, “pêwîst” jî reha “wîst”ê ya lêkera “wîstin”ê hatîye dariştin û bi tu awayî têkilîya wan bi “bin” û “wîst”ê nîne. Herweha “nêrît, netewe û misoger” jî di soranîyê da hatine dariştin û bi tu awayî guherteyên wan ên wek “nêrît, netew û mîsoger”ê nînin. Loma jî divê bikarînerên kurmançîyê guherteyên nû çê nekin û van bêjeyan wek soranîyê bi kar bînin.

Herî dawî eger em behsa terke-bêjeyên nûdariştî yê soranîyê bikin ev kêşe ji bikarînerên kurmançîyê bêhtir kêşeya bikarînerên soranîyê ye. Herçend wan bixwe wêje, biwêj, helbest û bertekê dariştibe û bikarînerên kurmançîyê ji wan jî girti-be piştî demekê wan dev jê berdaye, lê di kurmançîyê da her mane. Di nav van bêjeyan da jî herwek li jor hat behskirin bi raya me “helbest”ê cihê xwe girtîye û hewce nake di kurmançîyê da bê terikandin, lê “bertek” jî ber ku ji alîyê dariştana xwe ve jî kêşedar e divê bikarînerên kurmançîyê di şûna wê da “karvedan”ê bi kar bînin ku forma kurmançîkirî ya “kardanewe”ya soranîyê ye û di devoka behdîni da jî tê bikaranîn. Herçî “wêje” ye herçend ew jî ji alîyê dariştina xwe ve kêşedar be jî

çewtîyeke mezin em tê nabînin û wek bijardeyekê dikare bê nirxandin, lê “biwêj” herwek li jor jî hat behskirin nabe ku di şûna fraz û îdyomê da bê bikaranîn, lewra şêweyê dariştina wê rê nade ku di şûna bêjeyên navborî da bê bikaranîn.

6. ÇAVKANÎ

- Akin, S.(2013). *Lêkolînên Zimannasiya Kurdî*. İstanbul: Avesta.
- Amêdî, S. B. (2012). *Rêzimana Kurdî Kurmanciya Jorî û Jêrî ya Hevberkirî*. İstanbul: Dîwan.
- Anter, M. (2012). *Ferhanga Khurdî – Tirkî*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Arif, T. (1944). “Şêwey Wergirtin”. *Gelawêj*. h. 7, r. 20-22.
- Baran, B. (2014). *Derb*. İstanbul: Avesta.
- Barnas, R. (1989). “Ferhengoka Dîwana Melayê Cizîrî”. *Kurmancî*. h. 4, r. 21-22.
- Barnas, R. (1989). “Lêkerên Hevedudanî”. *Kurmancî*. h. 5, r. 32-36.
- Barnas, R. (1990). “Termên Edebi”. *Kurmancî*. h. 7, r. 52-55.
- Barnas, R. (2013). *Kadiz*. İstanbul: Nûbihar.
- Bedir-Xan, C. A (1932). “Ji Kurdî li Erebi Tefsîru’l-mufredatî’l-Kurdiyye bî’l-Luxetî’l-Erebiyye”. *Hawar*. h. 6, r. 5-6.
- Bedir-Xan, C. A. (1932). “Bi Hinceta Pîroznamekê”, *Hawar*. h. 3, r. 4-5.
- Bedir-Xan, C. A. (1933). “Qurd û Qurdistan Bi Çavê Bîyanîyan”. *Hawar*. h. 19, r. 1-2.
- Bedir-Xan, C. A. (2009). *Ferheng (Kurdî – Kurdî)*, İstanbul Avesta.
- Bedir-Xan, Q. A. (1932). *Dilê Qurên Min*. Şam: Çapxana Terekî.
- Bedir-Xan, K. (1971). *Rêzana Zmanê Kurdî*. Paris.
- Bengîne. (1942). “Sikalay Por û Kew”. *Hawar*. h. 45, r. 9.
- Bêkes, Ş. (2006). *Dîwanî Şêrko Bêkes*. Kurdistan.
- Bile. (1939). “Xwêndewaranî Xoşewîst”. *Gelawêj*. h. 1, r. 1-2.
- Bozarslan, M. E. (2008). *Baxçê Zimên Cildê Pêşîn A-G*. Amed: Weşanên Deng.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. Bilgen Sütçüoğlu (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chyet, M. L. (2003). *Kurdish-English Dictionary Ferhenga Kurmancî-İngilîzî*. New Haven and London: Yale University Press.
- Chyet, M. L. (2020). *Ferhenga BirûskîKurmancî-İngilîzî Volume 2 M-Z*. Transnational Press London.
- Demîrhan, U. (2007). *Ferhenga Destî*. Doğubeyazıt-Ağrı: Sewad.
- Dizeyî, H. (2012). “Prosey Ledayîkbûnî Zimanî Standard Keysî Soranî”. *Govarî Ekadîmî Kowarî Korî Zanyarî Kurdistan*. h. 23, r. 17-44.
- Ehmed, Î. (1945). “Bo Zanîn”. *Gelawêj*. h. 5, r. 4.
- Eyn. “Nûsînêkî Rewan û Bêqurtim Lêy Ewêt”. *Gelawêj*. 3 (1940): 1-8.
- Farqînî, Z. (2010). *Ferhenga Kurdî-Tirkî*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

- Fereveşî, B. (1381). *Ferhengê Farsî be Pehlewî*. Têhran: Muesseseê Intişaratê Danişgahê Têhran.
- Fetah, Ş. (1932). “Hawar”. *Hawar*. h. 6, r. 1-2.
- Fexrî, N. (1973). “Paşgir û Pêşgirî (ve- yan -we) le Zimanî Kurdî da”, *Govarî Korî Zanyarî Kurd*. Bergî Yekem-Beşî Yekem, r. 234-273.
- French Dictionary Plus Grammer. (2001). Great Britain: Harper Collins Publishers.
- Goran, (1934). “Hellbestî Derûnî”. *Dîyarî Lawan*. r. 36-37.
- Goran, E. (1389). *Dîwanî Goran*. Tihran: Billawkirawey Panîz.
- Grûba Xebate ya Vateyî, (2009). *Ferhengê Kirmanckî(Zazakî)-Tirkî*. İstanbul: Vate.
- Hawar. (1932). “Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê”. *Hawar*. h. 1, r. 1-2.
- Hawar. (1934). “Name Bo Lawanî Kurd le Iraqa”. *Hawar*. h. 24, r. 9.
- Hebîbullah, C. (2010). *Wişananame*. Hewlêr: Billawkirawey Ekađîmyay Kurdî.
- Hejar. (1369). *Henbane Borîne Ferhengî Kurdî-Farisî*. Têhran: Siruş.
- Herdî, E. (1984). *Razî Tenyayî*. Berêweberayeti Çapxaney Zankoy Selaheddîn.
- H. F. (1940). “Edebîyatî Taze Çon e w Debê Çon bê?”. *Gelawêj*. h. 7, r. 1-4.
- Îzolî, D. (2007). *Ferheng Kurdî-Tirkî Türkçe-Kürtçe*. Amed: Weşanên Deng.
- Korî Zanyarî Kurd. (1973). “Zarawî Kargêrî”, *Govarî Korî Zanyarî Kurd*. Bergî Yekem-Beşî Yekem, r. 419-525.
- Kurmancî. (1987). “Nûkirina Kurmancî”. *Kurmancî*. h. 1, r. 1.
- Kurmancî, (1989). “Dûmahîka Termên Rojname û Rojnamevanîyê”. *Kurmancî*. h. 4, r. 28.
- Kutlay, N. (1994). “Ez Ji Ber Pêşeroja Edebiyata Kurdî Xemgîn im”. *Nûdem*. h. 10, r. 15-18.
- Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti. (2008). *Hînkere Zimanê Kurdî*. İstanbul: bgst Yayınları.
- Korî Zanyarî Kurd (1974). “Lîstey Sêyemî Zarawekanî Korr”, *Govarî Korî Zanyarî Kurd*. Bergî Duwem-Beşî Duwem, r. 166-218.
- Mem, M. M. (2003). *Karwan û Segwerr*. Hewlêr: Billawkirawey Aras.
- Mihemed, M. (1975). “Fonetik Çîman bo Bika?”. *Govarî Korî Zanyarî Kurd*. Bergî Sêyem-Beşî Yekem, r. 568-622.
- Mihemed, M. (1988). *Zarawesazîyê Pêwane*. Bexda.
- Mihemed, M. (2011). *Hendê Babetî Ziman û Rênuşî Kurdî*. Hewlêr: Dezgay Çap û Billawkirdnewey Aras.
- M.X. (2013). “Ziman”. *Rojî Kurd*. Koma Xebatên Kurdolojîyê (Amd.). İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Nadirî, M. (1322). “Beheştî Bextyarî”. *Nîştîman*. h. 3 û 4, r. 1-4.
- Nebez, C. (1957). *Nûsînî Kurdî be Latînî*. Bexda: Çapxaney Me‘arif.
- Nebez, J. (2008). *Kurd (Dîrok û Kultura Wan)*. Ergîn Opengîn (Wer.). İstanbul: Avesta.
- Nebez, C. (2008). *Wişanamekey Êtîmolojîyay Zimanî Kurdî*. Malperî Kurdbûn: www. Kurdbun.de.
- Nemir, K. (2014). *Selpakfiroş*. Diyarbakir: Lîs.
- Nemir, K. (2015). “Di eyna esmên de min dî sifetê ruhê xwe yî mirr” (13-32). *Êvara Zivistanê*. F. H. Cewarî (Amd.). Diyarbakir: Lîs.

- Nêrevan. (1942). “Rewşa Dinyayê”. *Hawar*. h. 43, r. 9-12.
- Neşrîyata Hêvî Civata Telebeê Kurdan. (1921). *Hînkere Zimanê Kurdî Rêberê Zimanê Her Du Kurdî Kurmancî-Babanî*. Babi Alî: Çapxaneyê Necmul İstîqbal.
- Nîştîman. (1322). *Nîştîman*. h. 1, r. 9.
- Nîştîman, (1322). “Mayey Rizgarnebûnî Ême le Zincîr û Kelemey Dujmin Çi ye û Kê ye? Bo çî Pêş Nakewîn?”. *Nîştîman*. h. 2, r. 4.
- Özmen, Ş. (2008). *Rojnivîska Spinoza*. Dîyarbakır: Lîs.
- Peşêw, A. (2016). *Şewnamey Şa’îrêkî Tînû/Şewnameya Şa’îrêkî Tehnî*. Zülküf Ergün (Kurmancîkirin). İstanbul: Peywend.
- Pêşkewtin, (1920). “Xwêndin”. *Pêşkewtin*. h. 3, r. 1.
- R. N. (1934). “Zerdeşt û Dînî Zerdeştî”. *Dîyarî Lawan*. r. 38-52.
- R.N. (1940). “Nûsînî Bêqurt”. *Gelawêj*. h. 4, r. 1-5.
- Sabîr, R. (2008). *Kultûr û Nasyonalîzm*. Silêmanî: Çapxaney Tîşk.
- Sağnıç, F. H. (1991). *Hêmana Rêzimanê Kurdî*. İstanbul: Melsa Yayınları.
- Seccadî, E. (1389). *Mêjûy Edebî Kurdî*. Senendec: Billawkirdnewey Kurdistan.
- Segman, B. (1945). “Katêrîn”, *Ronahî*. h. 28, r. 13-16.
- Sorî, H. (1932). “Edebîyatî Kurdî”. *Hawar*. h. 5, r. 1-2.
- Sorî, H. (1932). “Edebîyatî Qurdî -2-”. *Hawar*. h. 7, r. 3-4.
- “Şairekanman”. (1933). *Yadgarî Lawan*. r. 33-44.
- Şerîfî, F. (?). *Ferhengî Zarawekanî Felsefe û Zanîste Komellayetîyekan Îngilîzî-Farsî-Kurdî*. Silêmanî: Dezgay Çap û Pexşî Serdem.
- Şêxanî, E. (2009). *Ferhengî Şêxanî*. Dihok: Dezgay Twêjînewe w Billawkirdnewey Mukriyanî.
- Şucaî, B. (2001). “Ferhenga partî-kurdî (III)”. *Kurmancî*. h. 30, r. 7-8.
- Şucaî, B. (2005). “Ferhenga Avestayî-Kurdî Beş II”. *Kurmancî*. h. 36, r. 10-12.
- Tofiq, D. Q. K. (2008). *Asayîşî Neteweyî û Pîlanî Ziman*. Hewlêr: Dezgay Twêjînewe û Billawkirdnewey Mukriyan.
- Umer, W. (1983). “Layenêkî Cîyawazî”, *Govarî Korî Zanyarî Êraq “Destey Kurd”*. Bergî De-yem, r. 254-276.
- Uzun, M. (1994). “Romana Hunera Civatên Pêşketî û Modern e”. *Nûdem*. h. 10, r. 31-39.
- Wahby, T.- Edmonds, C.J. (1966). *Kurdish-English Dictionary*. London: Oxford University Press.
- Wehbî, T. (1940). “Bellawekirdinî Arîyekan bo Ewrûpa û Asya”. *Gelawêj*. h. 2, r. 13-19.
- Wehbî, T. (1940). “Kirmanc Le Kurdancewe Nehatuwe”. *Gelawêj*. h. 5-6, r. 27-40, 80-86.
- Wehbî Beg, T. (1942). “Ferhengokî Gelawêj”. *Gelawêj*. h. 9-10, r. 87-94.
- Wehbî, T. (1955-1956). *Qewaidu’l-luxetî’l Kurdîyye*. Bexda.
- Xeznedar, M. (2010). *Mêjûy Edebî Kurdî Bergî Yekem*. Hewlêr: Dezgay Çap û Billawkirdnewey Aras.
- Xweyîyê Hawarê, (1932). “Li ser Yekîtiya Zimanê Kurdî”. *Hawar*. h. 10, r. 6-8.
- Zarî Kirmancî (1344-1932). *Zarî Kirmancî*. h. 1-h. 24.

Zarî Kirmancî (1344). “Basî Kurdistan”. *Zarî Kirmancî*. h. 1-h, r. 8.

Zeraq, D. (2005). *Deyimler Sözlüğü-Ferhenga Biwêjan*. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

Zinar, Z. (1993). “Elî Herîrî”, *Nûbihar*. h. 7, r. 21-22.

Zîlan, R. (1995). “Çend Pirsên Rastnivîsê”. *Kurmancî*. h. 16, r. 165.

Zîlan, R. (1996). “Çend pirsên rastnivîsînê”. *Kurmancî*. h. 20, r. 215-217.

Zîyaeddin Paşa, Y. (1978). *Kürtçe-Türkçe Sözlük*. M. Emin. Bozarslan (Wer.). İstanbul: Çıra Yayınları.

Extended Abstract

Kurmanji and Sorani, as the two main dialects of Kurdish, have been in the process of self-revival for hundreds of years. Although these two dialects were written side by side in the same magazines and newspapers in Istanbul in modern times, they became distant from each other after the collapse of the Ottoman state and the break-up of the Kurds. Since then, due to some political conditions, Sorani has gained more opportunities for development than Kurmanji and has become a source dialect for new words and Kurmanji has borrowed many words from it. But due to distance and lack of direct communication some of these words are mis-borrowed.

As mentioned under the heading “Tevlihevîyên Semantîk”, “komel, biwêj, kirde, wate û wata, nawçe/navçe, jakaw, xawên, tenanet, bûnewer û çûn dilovanîya xwe” are some of the words in Sorani and Kurmanji which caused semantic confusion. To avoid this confusion, Kurmanji users should use these words borrowed from Sorani as original. Therefore, it is not correct to use “komel” for “kovar” or “cemîyet”; “biwêj” for “phrase” or “idiom”; “kirde” for “subject”, “wate” for “mana”; “navçe” for “qeza”, “jakaw” for “dirinde”; “xawên” for “rûmet”, “tenanet” for “tenê”; “bûnewer” for “exist” and in idiom of “çûn dilowanîya Xwa” “xwe” for “xwa”.

Morphological confusions have been shown in the example of some verbs, nouns and adjectives. Examples of verbs such as “wergêrandin/wergêran, têkoşîn, çêştin, bestin, danîştin, rawestan, henase dan”, of nouns such as “zanist” and of adjectives such as “taybetî” and “namo” have been the subject of research, which are used incorrectly in some Kurmanji texts.

Under the heading “Phonological Differences and Confusions” the words “mamosta and mamoste, govar and kovar, helwêst and helwest” are introduced as variants, but the words “têbînî-têbinî, pêwîst-pêwist, nerît-nêrît, netewe-netew, misoger-mîsoger and giring-gîring” have also been shown as phonological confusions. Here, although it is definitely better, the words of the first category are identified as correct, but the words of the second category are identified as errors of the Kurdish users. Therefore, Kurmanji users should be free to use variants and should use second category words as Sorani and not create variants that do not exist in the original.

In the last part of this article, under the title “Terke-bêjeyên Soranîyê di Kurmancîyê”, some words such as “wêje, biwêj, helbest û bertek” are mentioned that were derived in Sorani, but today they are used more in Kurmanji. This phenomenon has also been shown to be another issue of intra-language borrowing that leads to double-standard between the two Kurdish dialects.

Considering these aforementioned facts, we found that these words were shown and used in the Sorani magazines, newspapers for the first time. For this, we have obtained the most benefits from *Pêşkewtin*, *Hînger*, *Hawar*, *Dîyarî Lawan*, *Yadgarî Lawan*, *Gelawêj*, *Nîştiman*, *Mêjûy Edebî Kurdî*, *Kurdish-English Dictionary* by Wahby and Edmonds, *Henbane Borineeya Hejar*. Also for the borrowed words used in Kurdish texts, mostly *Hawar*, *Roja Nû*, *Dilê Kurên Min* and *Rêzana Zmanê Kurdî* by Kamiran Bedirxan, the Kurdish newspaper *Kurmancîyê* by Kurdish Institute of Paris, *Kadizê* by Rojen Barnas, *Ferhenga Kurdî-Tirkî Tirkî-Kurdîya* by D. Îzolî, *Ferhenga Kurdî-Tirkî* by Zana Farqînî, *Selpakfiroşa* by Kawa Nemir and *Rojnivîska Spi-noza* by Şener Özmen and some other works were used as sources.

In conclusion, this article suggests that there is a special importance of intra-language borrowing words for the integration of Kurdish dialects, but in this borrowing processes, the borrowed words should be used as original and avoid linguistic confusion.